

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

**ДИПЛОМНА РОБОТА
НА ЗДОБУТТЯ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО)
РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

на тему:

**Громадська і наукова діяльність
Ярослава Пастернака (1892–1969)**

студентки IV курсу, групи СОІ-41
предметної спеціальності
014.03 Середня освіта (Історія)

Попович Вікторії Вікторівни

Керівник:

Королько Андрій Зіновійович

кандидат історичних наук, доцент

Рецензент:

Дрогомирецька Людмила Романівна

кандидат історичних наук, доцент

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

Члени комісії: _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Особистісне становлення та формування світогляду	7
РОЗДІЛ 2. Громадська діяльність Ярослава Пастернака	12
РОЗДІЛ 3. Наукова спадщина вченого	25
РОЗДІЛ 4. Роль позакласної роботи у вивченні постатей національного історико-культурного значення	37
РОЗДІЛ 5. Ярослав Пастернак: інтеграція наукової спадщини в позакласну роботу з історії.....	51
ВИСНОВКИ.....	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	67
ДОДАТКИ	80

ВСТУП

Актуальність дипломної роботи. В сучасних умовах реформування та реорганізації системи освіти в Україні важливого значення набуває формування національної свідомості, історичної культури підростаючого покоління та патріотизму. З початком збройної агресії питання національно-патріотичного виховання постало ще гостріше, ніж раніше і вийшло на новий рівень. Саме тому в системі освіти, а особливо в роботі вчителя історії важливу ланку діяльності займає виховна робота, зокрема позакласна робота, що спрямована на формування особистості, в основі чийх ціннісних орієнтацій зосереджені патріотизм, духовність та здатність до критичної оцінки викликів сьогодення.

Вивчення національної історії є важливим інструментом в позакласній роботі для глибшого розуміння учнями власної ідентичності та приналежності, історичної спадщини, а також внеску окремих історичних постатей у витворення національної свідомості. Особлива увага у даному контексті повинна приділятися постатям, що з тих чи інших причин є маловідомими, однак які є значущими діячами української науки та культури.

Однією з таких постатей є Ярослав Пастернак (1892–1969) – визначний український археолог, історик, дослідник княжого Галича та організатор там перших розкопок. Це особистість, чию наукову та громадську діяльність важко переоцінити, оскільки вона залишила величезний слід в українській історії. Однак після радянської окупації Західної України, ім'я Ярослава Пастернака на довгий час було заборонене до згадок чи посилянь, а його твори – вилучені з бібліотек. Тому попри вагомий внесок, постать Я. Пастернака недостатньо відображена в сучасних навчальних програмах та шкільних підручниках, що створює потребу в його популяризації шляхом використання позакласної форми роботи.

Позакласна робота з історії дозволить розкрити життя та діяльність таких особистостей, як Ярослав Пастернак, у більш доступній та цікавій формі, оскільки

охоплює різноманітні краєзнавчі екскурсії, конференції, науково-пошукові проекти, тематичні гуртки тощо.

Об'єкт дипломної роботи – постать громадського діяча Ярослава Пастернака, залучення його вивчення у закладах загальної середньої освіти.

Предмет дипломної роботи – особливості громадської та наукової діяльності Ярослава Пастернака, її використання у позакласній роботі з історії.

Мета дипломної роботи – висвітлити основні етапи наукової та громадської діяльності Ярослава Пастернака, а також можливості її інтеграції в позакласну роботу з історії. Задля досягнення даної мети необхідно вирішити ряд завдань:

- простежити особливості становлення світогляду Ярослава Пастернака;
- проаналізувати особливості його громадської діяльності;
- охарактеризувати особливості наукової спадщини діяча;
- визначити роль позакласної роботи при дослідженні історичних постатей;
- проаналізувати можливості інтеграції наукової спадщини Ярослава Пастернака у позакласну роботу з історії.

Хронологічні рамки дипломної роботи охоплюють період від 1892 до 1969 рр. Нижня межа досліджуваної теми зумовлена народженням Ярослава Пастернака. Верхня межа обумовлена смертю вченого.

Територіальні межі дипломної роботи охоплюють територію сучасної України та інших країн Європи та Канади, в яких перебував діяч відповідно до його громадської та наукової діяльності.

Методологічну основу досліджуваної проблеми складають принципи системності, історизму, узагальнення та систематизації, всебічності та об'єктивності. У роботі було використано загальнонаукові методи, зокрема метод аналізу і синтезу, логічний, історичний, метод класифікації та типологізації. Для розв'язання конкретних завдань було використано спеціальні наукові методи такі, як історико-системний, проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний та

історико-системний. Також було використано теоретичні педагогічні методи такі, як узагальнення досвіду передової педагогічної практики, формалізації, індукції та дедукції.

Стан наукової розробки. Джерельною базою дослідження є праці Ярослава Пастернака [7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14], а також тогочасна газетна періодика [15; 16; 17; 18; 19; 20]. Життя та діяльність Ярослава Пастернака розглядається у працях Е. Балагурі [23], В. Вериги [25], О. Жолоб, А. Стасюк, І. Ковалю [33], І. Миронюка, І. Ковалю [39], О. Ситника [55], Т. Романюка [63; 64]. Деякі аспекти діяльності Ярослава Пастернака в межах НТШ проаналізовано у працях Н. Булик [24], М. Глушко [27] та Р. Кушнір [43]. Важливим для вивчення даної проблематики становлять опубліковані листи вченого [31; 59; 60]. Аналіз дослідницької та наукової діяльності Ярослава Пастернака здійснено у працях Т. Романюка [61; 62], Г. Сокіл [56], М. Пугаченко [53], Е. Зарубій, О. Куценяк [34], І. Гояна, І. Ковалю [28]. Діяльність дружини науковця – Марії Стечик висвітлено у роботах І. Рудницької-Юрійчук [65], О. Середи [54], а діяльність його рідного брата Северина Пастернака розглянуто у праці І. Лещуха [44]. Участь відомих українських археологів у визвольних змаганнях досліджено І. Ковалем [40].

Важливими для розгляду тематики, що стосується національного виховання та розвитку освіти є законодавчі нормативно-правові акти, серед яких Постанова «Про Державну національну програму «Освіта» («Україна ХХІ століття»)» [2], Постанова «Про деякі питання державних стандартів повної загальної освіти» [3], Указ Президента України «Про Національну доктрину розвитку освіти» [6]. Поняття та специфіка позакласної роботи проаналізовано у працях Л. Базильчука [21; 22], Я. Козачок [41], О. Пархоменко [49], М. Пічкур, І. Демченко, І. Базильчука [88], Т. Рогової [58], Я. Русановської [66], О. Жаркова [32]. Важливими при вивченні цієї теми є довідники, навчальні та методичні посібники, де розглядається позакласна робота [87; 90;]. Форми позакласної роботи висвітлено у роботах Я. Фруктової [69] та В. Ребенок [57]. Для розгляду

відмінностей між позаурочною та позакласною роботою цінними є напрацювання О. Титунь [68] та Н. Мирончука [45]. Специфіку методичних аспектів формування знань про історичних постатей вивчали Я. Камбалова [36], І. Коляда [42], В. Молоткіна [46], С. Моцак [47].

Наукова новизна дипломної роботи полягає у спробі комплексно дослідити життя та діяльність Ярослава Пастернака, його внесок в історію України та практичні можливості для інтеграції його спадщини в позакласну роботу з історії.

Практичне значення дипломної роботи полягає в тому, що отримані результати дослідження можна у науково-дослідницькій роботі, зокрема для написання праць з історії України, у навчальній роботі – для підготовки до позакласної роботи, а також у методичній роботі – для підготовки нових методичних розробок різноманітних позакласних заходів та виокремлення завдань до них.

Апробація результатів дипломної роботи. Результати дослідження апробовано на звітній науковій конференції Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника у місті Івано-Франківську (27 березня 2025 р.) з доповіддю на тему «Вклад Ярослава Пастернака у діяльність НТШ: вивчення на уроках історії в 9 класі».

Структура дипломної роботи. Дипломна робота складається зі вступу, п'ятих розділів, висновків, списку використаних джерел (92 найменування), та 20 додатків. Загальний обсяг роботи становить 113 сторінок, основна частина – 64 сторінки.

РОЗДІЛ 1

Особистісне становлення та формування світогляду

В українській історії є безліч значущих та видатних особистостей, про яких ми вивчаємо в закладах загальної середньої освіти чи у закладах вищої освіти, чийми іменами названі вулиці, якими ми ходимо щодня. Це люди, які зробили значний внесок в долю України, в її науку та культуру. Однією з таких особистостей є Ярослав Пастернак, який був видатним діячем української історії. Доктор археології, етнограф, краєзнавець, мистецтвознавець, він був унікальною людиною, на шляху якої стояло багато перешкод. Однак це не зупинило вченого від його жаги до знань та досліджень. Вірний своїм переконанням, він був патріотом, з Україною в серці до кінця його життя. Зрештою він пройшов довгий шлях, сповнений злетів та падінь.

Ярослав Пастернак народився 2 січня 1892 р. в містечку Хирів Самбірського повіту, що зараз розташоване в однойменній міській територіальній громаді Самбірського району на Львівщині, у родині греко-католицьких священиків. Розглядаючи життя вченого, варто відзначити великий вплив родини на становлення його особистості та світогляду (Див. додаток Е). Саме з маленького присілка Верин недалеко від села Зіболки, що знаходиться на Жовківщині, походить родина Ярослава. Там і до сьогоднішнього дня широко розповсюджене прізвище Пастернак [25, с. 90; 63, с. 455].

Великий вплив на світогляд малого Ярослава справив його батько Іван Пастернак (Див. додаток А) Він був священиком, однак виявляв зацікавлення мистецтвом та архітектурою, мав хист до малювання, грав на скрипці та часто долучався до культурно-освітньої роботи. Зокрема у 1894 р. за його ініціативи було створено товариство «Власна поміч». Також священик сприяв відновленню читальні товариства «Просвіта» у м. Хирові. Він був відповідальною людиною та старанним працівником, вів адміністративні книги, в яких записував інвентар

храму з історичною довідкою, а також описом. Піклувався про збереження давніх ікон, рукописів та стародруків [63, с. 456; 33, с. 12].

Все своє життя батько Ярослава присвятив служінню Господу та громадській діяльності. І ті цінності, які він ніс в собі, прагнув прищепити своїм дітям також. Великим ударом для сім'ї стала втрата матері Ольги, що через хворобу покинула світ (Див. додаток Б). Вона була доброзичливою жінкою, вміла створити домашній затишок, була вірною дружиною, що супроводжувала та підтримувала свого чоловіка Івана на його життєвому шляху [33, с. 12].

Без матері залишилося п'ятеро маленьких дітей, серед яких Ярослав, Северин, Антоніна, Іванна та Володимир. Іван піклувався про гідну освіту для дітей, а також сприяв їхньому свідомому зростанню. Ще змалку він вчив дітей читати та писати, а пізніше запрошував фахових вчителів для підготовки до гімназії. Виховання та навчання дало свої плоди [63, с. 457].

Близькі стосунки поєднували Ярослава з його братом Северином, що народився у 1899 р. У 1911 р. Северина було прийнято до Академічної гімназії у м. Львові. З початком війни був прикликаний до австрійського війська, де служив протягом 1914–1918 рр. у 41 полку піхоти разом із Ярославом. Був поранений на австрійсько-італійському фронті, а в 1919 р. Северин вступив до Української Галицької Армії добровольцем. Під час своєї служби в УГА працював у «Пресовій квартирі», де займався випуском бойової газети «Козацький голос». Після падіння ЗУНР перейшов кордон Чехословаччини і в чині підхорунжого був інтернований [44, с. 74].

Великою мрією сім'ї Пастернаків було навчання найстаршої дитини в гімназії, щоб та стала в майбутньому священиком після теологічних студій або ж державним урядовцем. Родина Ярослава найбільше схилилася до ідеї, що юнак стане саме священиком, продовжуючи родинну традицію. Однак доля його склалася зовсім інакше. Велика частина дитинства юного Ярослава Пастернака пройшла в селі Тростянці теперішнього Яворівського району, що розташоване на

Львівщині, біля його дідуся Степана Мацюрака, який також був греко-католицьким священиком. Вдома в діда була велика колекція старовинних книг, дощатих ікон та фігурок євангелістів і святих [33, с. 13; 38, с. 28].

Сам Ярослав згадував, що він любив заходити до канцелярії свого діда, який там часто днями й ночами читав старовинні книги, сторінки яких пожовкли з плином часу. Його цікавило, що записано в цих книгах, тому він часто сидів тихенько в куточку кімнати й читав їх, хоча й нічого не розумів. Набагато більше для юнака були зрозумілими старі ікони. Також Ярослав щиро захоплювався старовинними звичаями та віруваннями, а також піснями та легендами. Саме в цей час було покладено початок зацікавлення хлопця старовиною та археологією. Коли Ярославу виповнилося сім років, він вже навчався у чотирикласній місцевій школі. Там він вивчав літературу, природничі, точні та церковні науки, риторику та мови, а також переклад літургійних творів. Саме хороша початкова освіта заклала міцні підвалини для подальшого майбутнього вченого [14, с. 63–64; 33, с. 14].

Закінчивши початкову школу і склавши вступні іспити, юнак у десятирічному віці вступив до Перемишльської гімназії, де був зарахований до І-б класу. Здобуття освіти тривало 8 років, впродовж якого було передбачене ґрунтовне вивчення античної спадщини. Навчання передбачало практичні навички письма та географії, літератури й багатьох інших наук. В гімназії викладали високоосвічені педагоги, які прививали учням любов до науки [63, с. 458; 33, с. 14].

Під час своїх літніх канікул Ярослав Пастернак за ініціативою Володимира Гнатюка записував фольклор в с. Вацовичі, що знаходиться на Дрогобиччині. В майбутньому ця діяльність стала основою для написання статей з етнографії. Деякі з зібраних напрацювань, зокрема колядки, що були зібрані у селі Зіболки Жовківського повіту та у селі Запитів Львівського повіту, було оприлюднено в «Етнографічному збірнику НТШ». Така діяльність гімназиста дала йому

можливість познайомитися з львівськими вченими та вибудувати тісну співпрацю у майбутньому [38, с. 29].

Для Ярослава дім, зокрема рідне село, було особливим місцем, він завжди повертався до рідних країв. Після кожної далекої подорожі, походу чи мандрівки він знаходив там спокій та умиротворення, а також підтримку рідних. Ярослав, склавши іспит зрілості 8 червня 1910 р., отримав право на подальше навчання в університеті. Випускники гімназії мали змогу обрати собі студії в університеті заздалегідь. Так Ярослав Пастернак обрав для себе філософський відділ Львівського університету [63, с. 459–460].

Великий вплив на формування особистості та особистісних зацікавлень Ярослава під час навчання у Львівському університеті мали його вчителі, які дали поштовх його дослідницькій діяльності. Зокрема, юнак вивчав археологію, починаючи з 1910 до 1914 р., у професора Кароля Гадечика. А також під керівництвом професора й завідувача кафедри Яна Чекановського з 1913 р. вивчав антропологію. Значний вплив на молодого Ярослава справили лекції відомого українського історика Михайла Грушевського. З його лекцій він чудово запам'ятав, що саме народ є альфою та омегою історичного процесу, а також те, що дослідник повинен відкидати догматизм, який є неприйнятним для науки методом дослідження [33, с. 15; 23, с. 47].

Ярослав Пастернак слухав лекції відомого засновника Львівсько-Варшавської філософської школи Казимира Твардовського. Професор запам'ятався йому тим, що ніколи не розділяв учнів за етнічною ознакою. Також значний вплив на Ярослава справили професори Болеслав Маньковський та Євген Пясецький, у яких він здобував педагогічні знання. Вивчав юнак і класичну філологію у професора Станіслава Вітовського та Броніслава Кручкевича [63, с. 460; 14, с. 64].

На формування наукового світогляду Ярослава Пастернака повпливав Іларіон Свенціцький, який був в цей час директором Національного музею у

м. Львові. Їхнє знайомство відбулося у 1912 р., а у 1913 р. юнака за рекомендацією Володимира Гнатюка було прийнято до музею, де йому було доручено ведення інвентарних надходжень [39, с. 21].

Винятковий вплив на особистість вченого справила його дружина Марія Стечик, з якою він одружився в 1930 р. (Див. додаток Г). Марія Стечик народилася у сім'ї працівника видавничої спілки «Діло» Івана Стечика. Освіту здобула у першій жіночій школі імені Тараса Шевченка, а після закінчення середньої школи вона продовжила своє навчання у Музичному Інституті імені Миколи Лисенка, що у м. Львові. Тут зрештою зрештою зародилась її любов до хореографічного мистецтва [63, с. 473].

Однак свій шлях Марія розпочинала передовсім з педагогіки, де реалізувала свої організаторські, а також літературні здібності. Вона дебютувала в 1932 р. на сторінках журналу «Рідна школа» зі статтею «Новочасна руханка у дівочих школах», підписуючи свої публікації як Марія Пастернакова. Вона наголошувала на потребі розвитку фізичної активності у школах, а також відстоювала потребу використання ритміки та пластики на уроках. Починаючи з 1934 р. вона була референтом дошкільного виховання у товаристві «Українська захоронка» і вкладала багато сил для розвитку у Галичині українського дошкільного виховання. Марія також була редактором журналу «Українське дошкілля» [54, с. 366–367].

З листування Ярослава Пастернака з Марією видно, що їхні стосунки були міцними та просякнутими теплом і взаєморозумінням (Див. додаток Г). Інтимні зізнання вказують на те, що вони були знайомі ще зі студентських років. Це доводить, що вони були у міцних стосунках, а думка дружини мала вагоме значення для самого вченого. Марія була з тих жінок, які цінували та щиро підтримували таланти свого чоловіка, адже вона неодноразово бувала разом з Ярославом в археологічних експедиціях. Наукові здобутки також підштовхнули педагогиню до написання оповідань про археологічні дива для дітей. Ці моменти

вказують на глибоке взаєморозуміння та підтримку між подружжям [63, с. 473; 65, с. 556].

Таким чином, формування особистості та світогляду Ярослава Пастернака розпочалося ще з раннього дитинства, оскільки він зростав у великій родині, зі сприятливим духовним кліматом та взаємопорозумінням. На юного Ярослава значний вплив справили спочатку його найрідніші люди – дідусі Іван та Микола, а також батько Іван, які були священиками. Саме в дитинстві він зацікавився старовиною, любив читати книги, розглядати ікони та мав тягу до археологічних досліджень. Важливим періодом життя, який визначив його наукові зацікавлення, стало навчання у Львівському університеті, де юнак мав змогу познайомитися з багатьма науковцями, а також здобув там хороших вчителів. Саме на етапі навчання в університеті викристалізувались його напрямки наукових зацікавлень. І не менш важливим у становленні його особистості відіграла дружина Марія Стецик, яка підтримувала Ярослава та його наукові здобутки. Все це зрештою вплинуло на не тільки особисте життя Ярослава, а й сформувало його як особистість з власними інтересами та переконаннями.

РОЗДІЛ 2

Громадська діяльність Ярослава Пастернака

Життя Ярослава Пастернака було надзвичайно строкатим та динамічним. Він був яскравою людиною, мав багато захоплень, був дуже допитливим та мав велику жагу до знань, на що повпливало і його найближче оточення. Зрештою він проводив багато часу за навчанням, торуючи собі шлях до майбутніх наукових відкриттів. Однак Ярослав не тільки став відомим археологом та науковцем, він також був активним громадським діячем.

Ще навчаючись у Львівському університеті Ярослав Пастернак починав свою громадську діяльність. З 1912 р. він брав активну участь у культурно-громадських заходах Товариства «Батько-Сокіл». А з 1913 р. він допомагав вести інвентаризування колекції книг та експонатів товариства «Просвіта», а пізніше повністю перейняв ведення інвентарної книги надходжень до Національного Музею. Цією роботою він завдячував Іларіону Свенціцькому. У 1913 р. вийшов перший путівник по музею, де було описано експозиційні розділи з переліком представлених історичних коштовностей. До цього видання Ярослав підготував ілюстрації [33, с. 15; 63, с. 464].

Вся передвоєнна музейницька діяльність Ярослава відобразилася у інвентарних книгах Національного музею. Зацікавленість музейництвом знайде відображення у подальшому житті науковця, однак багато його планів обірвав початок Першої світової війни. Одразу після завершення навчання 1 серпня 1914 р. Ярослав прибуває до м. Чернівці та стає солдатом австрійського війська у складі 41-го піхотного полку, що входив до складу 59-ї бригади 43-ї дивізії XI військового корпусу австро-угорських збройних сил [63, с. 465].

Під час свого перебування на фронті Ярослав Пастернак вів активне листування зі своїм старим товаришем Володимиром Гребеняком, якому він висловлював своє щире бажання продовжувати наукову роботу. Згодом вчений

дізнався про трагічну смерть свого друга у бою поблизу села Слобідка тогочасного Калуського повіту. Ворожа куля обірвала життя 23-річного археолога 7 червня 1916 р. [33, с. 18; 38, с. 32].

Ярослав Пастернак наприкінці літа 1916 р. опиняється на півдні Австро-Угорської монархії. В цей час було утворено новий Італійський фронт, австро-угорське військове командування прийняло рішення створити міцний оборонний рубіж у долині річки Соча. Невдовзі у травні 1917 р. після початку широкомасштабного наступу італійських військ по всьому фронту біля Водіче та Монте Санто Ярослав Пастернак через розрив гранати зазнав важкого поранення [63, с. 466–467].

Після поранення він три місяці проходив лікування у місті Брно. Навіть попри свої травми, Ярослав Пастернак продовжував збагачувати свої знання відвідуванням різноманітних музеїв, вивченням літератури та історичних пам'ятних місць. Після одужання він мав змогу відвідати музеї у містах Брно та Трієст, а також оглянути замок Шпільберг. Протягом всієї своєї служби на фронтах Першої світової війни Ярослав Пастернак не полишав своїх наукових зацікавлень, збирав та передавав віднайдену інформацію Іларіону Свенціцькому через листування та продовжував піклуватися про майбутнє українського музейництва [39, с. 22–23].

На початку осені 1917 р. Ярослав Пастернак отримав відпустку та повернувся до рідного дому у селі Зіболки, де мав час на відновлення та відпочинок. Через деякий час він повернувся до м. Львова і мав змогу відновити свою роботу в Національному музеї. В цей час у музеї він двічі на тиждень по дві години проводив екскурсії, а також інвентаризував знахідки та вів музейну кореспонденцію. Після зміни ситуації на фронті в лютому 1918 р., полк у якому служив Ярослав був переведений до Катеринославщини (Див. додаток Д) [59, с. 118; 63, с. 467–468].

Попри умови військового стану, в яких опинився Ярослав Пастернак, він не припиняв своїх стосунків із Національним Музеєм. Іларіон Свенціцький в листі до Ярослава Пастернака від 3 липня 1918 р. виражає свою подяку вченому за подаровані ним книги по музеології, світлини та видівки. Мова йде про книги, що були придбані Ярославом під час його лікування у місті Брно [60, с. 221].

Таким чином, бібліотека Національного Музею поповнилася працями Макса Саєрландта «*Deutsche Plastik des Mittelalters*», Павла Шафарика «*Slovanské starožitnosti*», Вільгельма Шрама «*Die Porträt-Lithographien der Mährischen Landes-Bibliothek*» тощо. Також прибули поштові листівки із зображенням архітектурних пам'яток провінції Тироль і зображення селянських типажів Буковини та репродукції ілюстрацій, що були виконані художником Вільгельмом Каулбахом, до творів письменника Фрідріха Шиллера [59, с. 120].

Крім того цінними для вченого були і предмети військового побуту, які також були передані до фондів Національного Музею. Це зокрема, залізний ключ до скрині, алюмінієвий барельєф із зображенням стрільця з гранатою та срібна військова відзнака учасника битви при річці Соча. 22 липня 1918 р. до музею було передано черговий дар Я. Пастернака: колекцію поштових листівок та репродукцій, які були зібрані під час тривалих військових походів [59, с. 120].

З листів Ярослава Пастернака до Іларіона Свенціцького ми також дізнаємося, що під час своєї служби на Катеринославщині вчений міг вільно приходити до міста та оглядати те, що його цікавило. Зокрема, він мав змогу відвідати музей імені А. Н. Поля у м. Катеринослав, про який дуже високо відгукувався у листі. Він згадував, що купив у дирекції музею кілька видань по музеології та археології, які б підійшли для Національного музею [60, с. 222–223].

Під час своєї служби цікавився вчений і фольклором, про який можна дізнатися з його листів до В. Гнатюка. Ярослав Пастернак в листі від 1918 р. згадує, що почав записувати від своїх жовнірів військові пісні, а також має бажання записувати й місцеві співанки, якщо матиме можливість. В іншому ж

листі він згадує, що зібрав невеличкий етнографічний гурток. З цього періоду життя простежується активна позиція та уміння залучати колег до фольклористично-етнографічної роботи [56, с. 150].

4 листопада 1918 р. австро-угорськими військами було припинено бойові дії по всіх фронтах. Світова війна завершилася, а падіння правлячих династій у Берліні та Відні призвели до значних змін на світовій політичній арені. Таким розвитком подій скористалися народи, що після падіння Австро-Угорської монархії почали створювати власні держави. Своїм шансом скористалися і галицькі українці, які проголосили утворення Західно-Української Народної Республіки. В результаті чого для захисту інтересів держави, було створено Українську Галицьку Армію [63, с. 468].

Багато вояків-українців, які служили в австрійській армії, зголосилися приєднатися до УГА, серед яких був і Ярослав Пастернак (Див. додаток В). Він прибув до військової команди 3 грудня 1918 р. і його призначили мобілізаційним референтом окружної військової команди «Рава». Пізніше після реорганізації УГА він приєднався до штабу VII Львівської бригади, де вів точний щоденник бойового шляху своєї бригади [63, с. 468].

Військова звитяга вченого розкрилася при боях за місто Жовкву, що тривали з 6 по 11 січня 1919 р. Разом із своїми військовими товаришами пережив українсько-польську війну та розпач від її поразки, зрештою бригада почала відступ на Наддніпрянщину, а пізніше перейшла Збруч та Дністер і попрямувала до Закарпаття долиною р. Чорного Черемоша. Там бригада була інтернована чехами [40, с. 202].

У таборі для інтернованих у місті Ліберець Ярослав Пастернак займався культурно-просвітницькою діяльністю. Досвід роботи в Національному Музеї у м. Львові знадобився йому на посаді архіваріуса. 25 вересня 1920 р. у таборі було утворено Культурно-просвітницький кружок (КПК), тоді ж відбулися його перші збори. Головою було обрано Остапа Кравця, а бібліотекарем Ярослава

Пастернака. Члени Клуба розвинули широку діяльність у багатьох напрямках, що сприяло підтриманню інтелектуального рівня громади [63, с. 469].

З листів Ярослава Пастернака до Іларіона Свенціцького від 23 лютого 1921 р. дізнаємося, що вчений став архіваріусем мистецького гуртка. А завдяки культурно-просвітницькій діяльності, до якої зробив внесок і сам вчений, повністю викорінилася неграмотність серед стрільцтва у таборі. Також було закладено для них курс вищої освіти в особі Людового університету і декілька практичних курсів. В таборі було створено театр та бібліотеку, добре розвивалася спортова, історична та фотографічна секції [60, с. 228].

1 квітня 1921 р. українські вояки з таборів у Ліберці та Яблонному були переведені до табору в місцевості Йозефів. Як згадує Ярослав Пастернак у листі до Іларіона Свенціцького від липня 1921 р., після перенесення табору з чисто німецької околиці Ліберця до чеської території Йозефова, відносини з місцевими значно покращилися. Основною причиною таких змін було проведення для місцевих театральних вистав, концертів, футбольних змагань тощо. Діяв також в таборі добре вишколений чоловічий хор, що налічував до 50 осіб, а в театрі було до 40 осіб, у якому брав участь і вчений. У листі Ярослав Пастернак зауважує, що їх театр з виставою «Невільник» відправляється до міста Пардубиці, а звідти до Кутної Гори [60, с. 231].

Завдяки старанням старшин та стрільців у Йозефові витворилася бібліотека, що нараховувала понад шість тисяч книг різними мовами, зокрема, німецькою, чеською, російською, італійською та українською. Після ліквідації табору більшість книг було передано до м. Львова, зокрема до Академічної гімназії та НТШ. Ярослав Пастернак опікувався долею зібраних у таборах історичних матеріалів. У 1925 р. весь комплекс музейно-архівних документів було передано до Українського музею визвольної боротьби у м. Празі на зберігання [63, с. 470].

Ярослав Пастернак у вересні 1922 р. нарешті отримав право вільного пересування та зміг покинути табір для інтернованих, а у 1928 р. він повернувся

до м. Львова. Після повернення до України він деякий час працював у Національному Музеї, а вже з 1928 р. очолив Культурно-Історичний музей НТШ, де пробув на цій посаді до 1939 р. У 1929 р. Ярослава обирають дійсним членом Наукового товариства імені Тараса Шевченка, а у 1931 р. – членом Львівського археологічного товариства [63, с. 471; 39, с. 27].

З самого початку свого перебування на посаді директора Історико-культурного відділу музею НТШ Ярослав Пастернак зміг встановити тісні взаємовідносини із місцевим населенням. Він публікував щомісячні звіти з діяльності, різноманітні статті у місцевих періодичних виданнях та доповіді на історичні теми, що значно піднесло рівень пам'яткоохоронної діяльності і сприяло підвищенню музейної свідомості. Часто до музею з різних куточків краю приїздили селяни, щоб передати виявлені знахідки [63, с. 473].

Ще у 1925 р. в музеї НТШ почалося формування відділу воєнних пам'яток, що мав за основну мету створити живий та повний образ колишніх змагань у всіх його проявах не тільки на фронті, а й в запіллі. І у 1937 р. за участі Ярослава Пастернака такий відділ було остаточно сформовано. В основному фонди відділу поповнилися великою збіркою пам'яток УСС, закуплених товариством «Молода громада», а також пам'ятками УГА, Дієвої Армії УНР та колишньої австро-угорської армії [13, с. 18].

У 1932 р. Ярослава Пастернака було обрано дійсним членом Українського Богословського Наукового Товариства, в цей же час він став професором археології Української греко-католицької богословської Академії у м. Львові (1932–1939, 1942–1944), а також заснував при ній музей. Для студентів духовних навчальних закладів Ярослав написав підручник, в якому простежує історію Західної України та Закарпаття [39, с. 27; 85, с. 177].

Ярослав Пастернак відчував великий громадський обов'язок займатися просвітою свого народу, тому він регулярно інформував читачів про найцікавіші здобутки світової археології, водночас роблячи наголос на вихованні високо

свідомої нації. Вчений запровадив нову рубрику у «Записках НТШ», що отримала назву «Нові археологічні набутки українських музеїв у Львові». Це було зроблено для того, щоб заохочувати шанувальників старовини до пошукової роботи [39, с. 28].

Вчений організував Товариство прихильників НТШ за сприянням своїх однодумців. Вже 16 жовтня 1937 р. у м. Львові відбулися перші загальні збори цього товариства, де головою було обрано Павла Кривуцького, а секретарем Ярослава Пастернака. Учасники товариства співпрацювали з Музеєм НТШ, активно займалися справою впровадження опіки над старовиною, допомагали музею матеріально. За статутом Товариства всі члени мали право на безкоштовний вхід на всіх заходи, що організовував Музей НТШ [63, с. 475].

Варто зазначити, що за всі роки польського правління в краю, Ярослав Пастернак активно поширював саме українські ідеї, за що часто зазнавав критики, переслідувань, не міг отримати дозволу для археологічних розкопок. Одним із плідних напрямків громадської роботи Музею НТШ у міжвоєнний період стали організації виставок модерного мистецтва під керівництвом Асоціації Незалежних Українських Митців (АНУМ). До виставок часто залучали відомих діячів культури та митців. У березні 1938 р. відбулася перша така велика виставка, що була присвячена Поліському краю. Експозиція супроводжувалася рядом вечорів, де свої доповіді на тему Полісся виголосив і Ярослав Пастернак [34, с. 458; 63, с. 476–477].

Окрім уже існуючих археологічного та етнографічного відділу, музей розпочав формування відділу модерного мистецтва, фотографії та церковного мистецтва. За дорученням Кирила Студинського, Ярослав Пастернак розпочав компонування «Альбому українських діячів», який мав містити фото відомих осіб. Так, Ярослав звернувся до пароха села Буцнів Ізидора Глинського з листом, прохаючи надіслати йому світлини усіх членів Товариства. Вже через тиждень

вчений отримав фотографії Ізидора Глинського, Ізидора Білинського та Корнила Устияновича, за що висловив свою подяку [63, с. 477].

Ярославу Пастернак відіграв одну з провідних ролей у розвитку музейної справи Галичини у міжвоєнний період. 24–25 травня 1931 р. відбувся I з'їзд музейників у Національному музеї м. Львова. На з'їзді були порушені питання організації обласних музеїв, консервації національних пам'яток та виконання різноманітних завдань. Вже 3–4 червня 1933 р. відбувся II з'їзд українських музейників у м. Самборі. На цьому з'їзді було розглянуто проєкт організації «Союзу українських музеїв». Після обговорення учасники дійшли до висновку, що поодинокі українські музеї мають увійти в «Союз музеїв Польщі» та утворити там окрему секцію [33, с. 29–30].

III з'їзд українських музейників відбувся 9 червня 1935 р. в Національному Музеї м. Львова. Головне питання, що було винесено на обговорення стосувалося створення комітету українських обласних музеїв (КУОМ). 31 травня 1936 р. відбувся IV з'їзд музейників, однак Ярослав Пастернак його відвідати не зміг. Пізніше відбувся V з'їзд, що проходив 16–17 травня 1937 р. в м. Перемишлі, де Ярослав виголосив доповідь про археологію Перемишльської капітули [33, с. 30–31].

Про стійку громадську позицію Ярослава Пастернака та про те як наука може допомагати у справі національного визволення свідчать події боротьби за встановлення незалежності Карпатської України у 1938–1939 рр. Вчений був не в тому віці, щоб вступити в ряди борців, як зробив його колега Олександр Кандиба. Однак в умовах польського окупаційного режиму, що також доклався до придушення української боротьби на Закарпатті, Ярослав писав статті, які висвітлювали історію цього краю як невіддільної частини України [39, с. 32].

1 вересня 1939 р. розпочалася Друга світова війна, державний кордон Польщі перейшли німецькі війська, розпочали наступ на м. Варшаву та атакували укріплені райони. Разом з тим, згідно укладених напередодні війни таємних угод

між Сталіним та Гітлером, СРСР розпочав власну військову кампанію. Так, захоплення західноукраїнських земель проходило під гаслами «звільнення» та возз'єднання українського народу. Відбулася тотальна реорганізація всіх сфер життя. В центрі цих перетворень опинився і Ярослав Пастернак [63, с. 479].

Значні зміни торкнулися усіх музеїв міста Львова. Більшість музеїв було реорганізовано, а їх археологічні колекції було передано до Львівського державного історичного музею (ЛДІМ). З 1 лютого до 14 червня 1940 р. Ярослав Пастернак був директором цього музею, а до 1 вересня 1940 р. він також був завідувачем відділу докласового мистецтва ЛДІМ. До роботи вчений приступив у важкий час початку формування роботи музею. Саме під його керівництвом відбулася експозиція відділів Київської Русі та археології [34, с. 459].

У радянський період свого життя Ярослав Пастернак здійснив небувалий до того вчинок. На Всесоюзному конгресі дослідників старих руських городів, що проходив у м. Ленінграді (нині м. Санкт-Петербург) у березні 1941 р., вчений зачитав українською мовою доповідь «Княжий город Галич». Пізніше цю саму доповідь він повторив у м. Москві. Сам Ярослав згадував, що його виступ відзначили науковці, які були присутні там, а один із них зауважив, що вперше у Московському університеті подібне трапилося і що наступного разу йому доведеться розмовляти російською мовою [53, с. 101–102].

В цей час Ярослав Пастернак свою працю спрямував і на виховання молодого покоління. Зокрема, у березні 1941 р. на замовлення Львівської обласної дитячої екскурсійно-туристичної станції при обласному відділі народної освіти створив пам'ятку «В допомогу юному археологу». Ця листівка й досі не втрачає своєї актуальності, адже вона містить інструкції для дослідників старовини з вивчення Львівської області [33, с. 161].

За часів німецької окупації свою діяльність, хоча й не цілком легально, відновило НТШ. Історичну секцію очолив Іван Крип'якевич, а археологічну – Ярослав Пастернак. Окрім самого Ярослава, до секції також входили Маркіян

Смішко, Левко Чикаленко, Валерія Козловська, Олег Кандиба та Юрій Полянський [55, с. 18].

Вчений в часи окупації ініціював поділ Історичного музею у м. Львові на Археологічний та Історичний. А вже з 7 березня 1942 р. він став директором Музею праісторії та ранньої історії у м. Львові. Ярослав Пастернак в такий важкий час, коли здавалося ніхто не турбується ні про археологію, ні про музеї, намагався із працівниками упорядкувати фонди. Він перевіз сюди залишки колекції кафедри археології, яка була під загрозою знищення, а також збірку своїх знахідок із розкопок. У період окупації, коли вся документація повинна була вестися німецькою мовою, у музейних інвентарних книгах записи були зроблені саме українською мовою [33, с. 163].

В останні місяці окупації вчений ухвалював рішення, що потенційно наражали його на смертельну небезпеку. Радяно-німецький фронт, починаючи з зими 1944 р. почав просуватися на захід, результатом чого стали часті випадки бомбардування м. Львова. Тому за вказівкою Ярослава Пастернака найцінніші музейні експонати працівники музею почали переносити до підвалу. В цей час міська управа видала наказ про евакуацію музейних цінностей, який Ярослав, як директор музею, зобов'язаний був виконувати. Однак він не знав, що з пам'ятками може статися на Заході, тому найцінніші передав на зберігання у Національний музей, який знаходився під покровительством церкви. Такий вчинок вченого був дуже небезпечним, тому що якби окупанти дізналися, що він саботував розпорядження німецької влади, то на нього чекала б смертна кара [33, с. 165–166].

Весною 1944 р. Ярослав Пастернак покинув Україну назавжди. Він виїхав спочатку до м. Відня і в липні 1944 р. став працівником Інституту опіки над пам'ятниками (Institut für Denkmalpflege). Від січня 1945 р. вчений вже був науковим співробітником при Семінарі для праісторії в університеті в

м. Геттінгені. Пізніше 18 березня 1947 р. він був призначений професором археології Українського Вільного університету, що діяв у м. Мюнхені [25, с. 95].

30 березня 1947 р. у м. Мюнхені відбулося зібрання, на якому були присутні 52 члени НТШ. Вони вирішили відновити діяльність Товариства в умовах еміграції. Головою на загальних зборах було обрано професора Івана Раковського, а заступником – Зенона Кузеля. Головою новоствореної Археологічної секції НТШ став Вадим Щербаківський, а заступником – Ярослав Пастернак [63, с. 484].

У травні 1949 р. вчений разом із дружиною виїхав до Канади і оселився в м. Торонто. Ймовірно на такий крок його підштовхнув страх можливого вивезення або ж навіть фізичної розправи з боку радянських спецслужб. Оскільки не поодинокими були випадки зникнення у 1940-х рр. із Західної Німеччини безлічі представників української інтелігенції. Цього ж року було утворено НТШ в м. Торонто, членом якого став Ярослав Пастернак [33, с. 178; 43, с. 72].

Попри те, що канадська преса приязно відгукнулася про приїзд Ярослава Пастернака, однак чужина не визнала його професійним науковцем. Саме тому довгий час Ярослав змушений був заробляти на життя важкою фізичною працею, а пізніше до самого кінця життя він пропрацював робітником у торговельній фірмі [38, с. 60].

Однак це не припинило ні наукової, ні громадської роботи вченого. Він активно працював задля розвитку української визвольної справи. Зокрема, Ярослав Пастернак доклався своїми знаннями для реалізації виховних та навчальних програм на літніх Вищих курсах осередку української культури та освіти, що проводила Крайова екзекутива УКО Канади, на педагогічних Курсах українознавства імені Григорія Сковороди (1950–1968), Курсах українознавства імені Юрія Липи (1956). У роботі цих курсів брала участь молодь Канади з різних міст і завдяки лекціям вченого отримала високий рівень поінформованості про археологію України [33, с. 180].

Як згадував колишній студент Ярослава Пастернака Ізидор Борецький, вчений мав талант оживити свій предмет і вмів передавати свої знання іншим. Навчаючи молодь у Канаді, він намагався прищеплювати любов до свого народу, чия історія сягає сивої давнини. Невтомна громадська діяльність його однак припинилася 22 листопада 1969 р. Поховали його у місті Торонто [25, с. 97–98; 33, с. 194].

Таким чином, можна зрозуміти, що Ярослав Пастернак все своє життя присвятив не тільки своїй науковій діяльності та археологічним розкопкам, а разом з цим і громадській діяльності. Він служив на фронтах Першої світової війни, а також у складі Української Галицької Армії, вів широку просвітницьку діяльність у таборах для інтернованих. Багато сил та наснаги вклав у свою музейницьку діяльність, а також у педагогічну. Він щиро турбувався про те, щоб українці турбувалися про старовину та свою історію, мав стійку громадську позицію, яку не полишив до кінця свого життя, навіть в еміграції.

РОЗДІЛ 3

Наукова спадщина вченого

Протягом всього свого життя один з найвідоміших українських археологів свого часу – Ярослав Пастернак був надзвичайно багатогранною особистістю, мав багато непересічних талантів, які вдало реалізував протягом свого життя. Ще з раннього дитинства він цікавився старовиною, тому все своє життя він присвятив науці та археологічним дослідженням.

Початки наукової діяльності Ярослава Пастернака сягають його навчання у Львівському університеті. Саме тут, юнак відвідував лекції з антропології й етнографії Яна Чекановського. Під його керівництвом студенти мали змогу на практиці вивчати антропологічні дані певних груп населення та брати участь в наукових експедиціях. Ярослав Пастернак вже у березні 1914 р. вперше самостійно провів антропологічні обміри 250 рекрутів у м. Жовкві [27, с. 427].

З початком Першої світової війни, а пізніше зі вступом до лав Української Галицької Армії та потрапляння до таборів для інтернованих, наукова діяльність Ярослава Пастернака припинилася на достатньо довгий час. Однак вже у вересні 1922 р. він отримав право на вільне пересування і 1 жовтня прибув до м. Праги, де почалося його здобуття наукових вершин. В цей же час він записався на навчання до Празького університету, а своїм головним предметом обрав доісторичну археологію, що викладав професор Любор Нідерле, а побічним – класичну археологію у професора Гинека Високі (Див. додаток Є) [64, с. 158].

Під керівництвом професора Л. Нідерле Ярослав Пастернак розпочав свою роботу над дисертацією про археологію Карпатського регіону. Однак він обмежив свої територіальні рамки пошуків західною межею розселення українського народу. Восени 1925 р. вчений захистив докторську дисертацію, а 26 березня 1926 р. отримав диплом Карлового університету. Його наукова монографія, що

мала назву «Ruské Karpaty v archeologii», була надрукована у 1928 р. в серії Праць філософського факультету Празького університету (Див. додаток Й) [61, с. 320].

Сама праця містила окрім вичерпної теоретичної частини також важливу інформацію про відомі на той час археологічні відкриття, що були здійснені на Галичині, Східній Словаччині та Підкарпатській Русі, починаючи від неоліту і аж до доби слов'янських городищ. В окремому додатку до праці було подано детальний опис усіх знахідок (в каталозі було задокументовано 1300 місцевостей, а також 1071 археологічний предмет). Значна увага була присвячена ролі карпатських перевалів у доісторичному заселенні передгірських масивів територій і комунікаційно-торговельному сполученні земель [8, с. 65].

На прохання президента Чехословаччини Томаша Масарика разом із колегами археологами вчений проводив дослідження на Градчанах, що розглядалося для будівництва під президентську канцелярію, що мала з'явитися на місці, де був розташований Празький замок в часи середньовіччя. Саме Ярославу Пастернаку було доручено безпосереднє проведення цих розкопок. Масштабність цього археологічного дослідження доводить й той факт, що річні витрати на розкопки сягали півмільйона чеських крон, а число робітників коливалося до сотні. Саме дослідження проводилося під безпосереднім керівництвом Ярослава Пастернака з 1925 по 1928 рр. [14, с. 67].

Це були грандіозні розкопки, до яких було залучено багато робітників. Тут було знайдено сліди оборонних укріплень, поселень IX ст., а також романських будівель, зокрема ротонди та базиліки на місці єпископської палати XI ст. та катедри Святого Віта. Ці будівлі були сполучені між собою підземним коридором, де було віднайдено місце поховань священників східного обряду [33, с. 22].

Під час розкопок було виявлено значну кількість уламків глиняного посуду, завдяки чому було реконструйовано цілу серію кераміки X–XVII ст., що наочно ілюструвало розвиток орнаменту та форм чеської й загалом слов'янської кераміки, починаючи від раннього середньовіччя і сягаючи часів відродження. Ці

досліди мали грандіозний успіх, оскільки вдалося розв'язати проблему чеської історії, а саме верифікувати матеріальними доказами легенду про заснування першого княжого пристанища на Градчанах Святим Вацлавом [14, с. 67–68].

У Чехословаччині пошуки Ярослава Пастернака не обмежувалися тільки Градчанами. Він проводив археологічні дослідження в різних місцях м. Праги. Ним було виявлено поховання кельтського воїна у Стржешовіцах із непогано збереженим у дерев'яній піхві мечем. Ця подія привернула увагу відомих чеських вчених, а щоб побачити цю знахідку навіть прибув професор Любор Нідерле [61, с. 323].

Попри значні успіхи у своїй науковій діяльності в м. Празі, Ярослав Пастернак завжди тяжів до України. У 1927 р. він ухвалив рішення повертатися на батьківщину. В цей же час він намагався нострифікувати здобутий у м. Празі докторат у вищому навчальному закладі Польщі. Влодзімеж Антоневич, що був давнім товаришем Я. Пастернака, зачитав реферат його наукової роботи на засіданні професорського складу Варшавського університету. Таким чином ступінь доктора Я. Пастернака була підтверджена одноголосно [24, с. 261].

З поверненням до м. Львова розпочинається нова сторінка в наукових здобутках вченого. Відомо, що у 1930-х рр. Ярослав здійснив величезний обсяг пошукових робіт. Так, 22–25 травня 1929 р. від імені Національного музею Ярослав Пастернак здійснив поїздки до села Замочок. Там він провів обстеження та зондування земляного насипу в південно-західній частині села. Він виявив також фрагменти глиняного посуду та керамічної кахлі, що датуються XVI ст. і залишки військового об'єкта [64, с. 246].

У тому ж 1929 р. в селі Сокіл тогочасного Станиславівського повіту, а також у 1931 р. у селі Підгорці Тереховлянського повіту, вчений досліджував поселення неолітичної доби, яке по собі залишило хліборобсько-скотарське населення із трипільською культурою та мальованою керамікою, яка для європейської археології мала велике значення (Див. додаток Ї). Ці дослідження

вченого разом із іншими його розкопками, зокрема у с. Більче Золоте Борщівського повіту, підтвердили думку відкривача трипільської культури Вікентія Хвойки про автохтонність трипільських племен на теренах Правобережної України і в деяких інших частинах її західних земель [14, с. 70].

У 1931 р. Ярослав Пастернак розпочав обстеження у селі Новосілка Костюкова Заліщицького повіту, де було віднайдено поселення гальдштатського періоду. Під час розкопок були виявлені поруч із керамікою також крем'яні та кістяні вироби. Окремої уваги заслуговує факт виявлення двох бронзових фібул типу Пасхера [64, с. 246].

Поблизу села Якторів Перемишлянського повіту у лісі Яворина у 1932 р. вчений розкопав три могили унетицького типу, дослідив жіночний кістяк, перстень на середньому пальці правої руки, а також череп із неандерталоїдними ознаками. Разом із Тадеушем Сулімірським він здійснив археологічну екскурсію до села Деліїв (нині с. Делева Олешанської сільської громади Івано-Франківського району) Товмацького повіту. На пагорбі у лісі «Дзвиняч» на місці укріпленого валами замка, що існував там до XV ст., перебував старовинний могильник. Там було розкопано чотири поховання княжої доби й виявлено декілька ковтків та перстень, а також кістяки [64, с. 247–248].

Того ж року було розпочато архітектурно-археологічні дослідження на території собору Святого Юра у м. Львові. А вже наступного 1933 р. Ярослав Пастернак провів значне археологічне обстеження фундаментів собору. Було виявлено, що храм з самого початку був закладений інакше, оскільки на місці нинішнього головного вівтаря був вхід до храму, а на місці входу навпаки стояв головний вівтар [64, с. 248; 20].

Після перекопання підземелля собору аж до твердої скали, виявилось, що все воно слугувало довгий час цвинтарем для святоюрських священиків та архиєреїв. Було знайдено п'ять домовин, в яких були поховані єпископи. Також в куті підземелля виявлено ще п'ять домовин, які однак були в поганому стані. У

східній частині підземелля був розташований гробівець кардинала Сильвестра Сембратовича [20].

14 липня 1933 р. на прохання Володимира Кобільника, Ярослав Пастернак провів розкопки у селі Кульчиці Шляхоцькі, що неподалік м. Самбора. Там було виявлено поховання із уламками глиняного посуду та червоною вохрою. Сама ж могила була розташована разом із кількома іншими у лісі біля урочища «Війтова гора». Це відкриття дало підстави стверджувати, що племена з вохровими могилами були автохтонними на території Південної України і вже звідти вони перемістилися на захід в Семигород та Болгарію, а пізніше на північний бік Карпат [64, с. 249; 14, с. 70–71].

У вересні 1933 р. відбулася прес-конференція, присвячена відновленню катедрального собору св. Юра у м. Львові. На прес-конференції був присутній і Ярослав Пастернак. Він виголосив результати своїх археологічних досліджень, також було охарактеризовано основні етапи розкопок та коротко подано їх характеристику [15].

5–8 серпня 1934 р. Ярослав Пастернак провів розкопки у селах Перерісль та Цуцилів Надвірнянського повіту. Там він розкопав п'ять могил пізньоримського часу (VI ст.). Досліди проводилися з ініціативи адвоката Валерія Банаха з м. Надвірної та його помічника Романа Вереса. Всі предмети, що були знайдені, було передано до музею НТШ [64, с. 250].

У селі Перерісль в одній з могил була виявлена римська імпортована посудина типу «терра сігіллята» разом із залишками пошкоджених вогнем скляних посудин. Варто відзначити факт, що посудини типу «терра сігіллята» були виявлені також Ю. Полянським у с. Бібрки у 1927 р. Ці знахідки свідчили про торговельні зв'язки верхнього Подністров'я з грецькою колонією Ольвія над Дніпро-Бузьким лиманом, що була окупована римськими легіонами. У 1939 р. на конгресі у м. Берліні Ярослав виголосив доповідь про ці відкриття [14, с. 66; 12, с. 1].

Однак чи не найважливішими для української науки стали розкопки, які Ярослав Пастернак проводив у с. Крилос. У 1934 р. він починає масштабні та систематичні польові дослідження стародавнього Галича, які він вів аж до 1942 р. Розкопки проводилися коштом митрополита ГКЦ Андрея Шептицького. Спочатку увага вченого була звернена на доісторичне підгрунття, на якому виросла пізніше столиця Галицько-Волинської держави і зрештою він взявся за остаточне відшукування останків галицької катедри [16].

Насамперед дослідник почав обстеження історичної ділянки в урочищі Золотий Тік. Це було зроблено для того, щоб встановити топографічні складові розташування церкви св. Спаса та княжого двору, а також територію навколо вже наявної парафіяльної церкви, щоб віднайти залишки Успенського собору [64, с. 265].

Дослідження у с. Крилосі продовжувалися у 1935 р. Так, навесні біля урочища «Вивози» було знайдено срібний скарб із трьох пар срібних ковтків (жіночі сережки) київського типу різного розміру. Знахідка була загорнута у полотняну тканину, від якої залишилися ледь помітні клаптики. Однак подальше дослідження цих теренів не виявило більше ніяких цінних артефактів [11, с. 75–76].

Влітку 1936 р. розпочалася чергова експедиція Ярослава Пастернака у с. Крилос. Цього разу вся увага дослідів була зосереджена на локалізації фундаментів галицької катедри. Спираючись на висновки дослідників О. Чоловського та Й. Пеленського, археолог звернув увагу на пошуки храму на терені церковного подвір'я. Після ряду дослідів Ярослав Пастернак прийшов до висновку, що єдиним місцем, де могла б знаходитися катедра, була ділянка на схід від парафіяльної церкви, де раніше був цвинтар. Там він заклав п'ять шурфів, перші чотири з яких виявили наявність будівельного матеріалу з XII–XVI–XVIII ст. Зрештою розкоп, що проводився 25 липня 1936 р. приніс нечуваний результат

– на глибині 280 см було виявлено мур із тесаного каменя, що мав товщину 240 см, а також залишки алебастрових плит (Див. додаток Ж) [33, с. 105–106].

Сумнівів у відкритті залишків Успенського собору XII ст. вже не було. Тому 13 серпня 1936 р. Ярослав Пастернак сповістив громадськість про результати своїх досліджень на сторінках газети «Діло». У газетній статті «Княжими слідами» він окреслив свої попередні досліди княжого Галича, а також зазначив можливість віднайти останки Ярослава Осмомисла у 750-ту річницю його смерті [17].

Продовжилися розкопи влітку 1937 р., а самі дослідження відновилися з того місця, де минулого року були віднайдені залишки собору, тобто на західній фронтальній стіні храму. Археологи провели розкопки по зовнішньому периметру храму й визначили товщину стін та глибину залягання фундаментних ровів. Це була величезна будівля ($32,5 \times 37,5$ м.), що своїми розмірами дорівнювала собору св. Софії у м. Києві (34×39 м.). Вона мала три аспиди та повністю була розмальована фресками й накрита олов'яною бляхою. Безсумнівно, подальші дослідження довели, що Ярослав Пастернак зміг виявити місцезнаходження катедри. Це поставило крапку у питанні локалізації літописного Галича [19; 63, с. 474].

Під час цих дослідження археолог виявив на глибині 0,10 м від рівня підлоги собору кам'яний саркофаг. Саркофаг був кований із одного каменя, а вид таких саркофагів зустрічається в м. Києві княжої доби (Див. додаток З). Верх саркофагу був виконаний у дахоподібній формі, що характерно для того часу. Однак орнаменти та надписи відсутні. Всередині було виявлено чоловічий скелет, однак окрім кісток там нічого більше не було знайдено. Скелет був перекидуваний, що вказує на те, що саркофаг було пограбовано скоріше за все ще за часів татарських нападів (XIII ст.) Пізніше в час воєнних лихоліть, щоб зберегти унікальну пам'ятку, цей скелет Ярослав Пастернак помістив у крипті собору св. Юра [18; 67, с. 92].

Неподалік саркофагу було виявлено гріб молодої жінки, на чолі якої було достатньо добре збережене широке чільце (жіноча прикраса) завдовжки 310 мм і завширшки 26 мм із золотим гаптуванням. Ймовірно це візантійська робота з початку або з половини XII ст. [9, с. XVIII].

Розкопки на Крилоській горі у 1937 р. викликали величезний резонанс серед українського суспільства. До Успенського собору прибувала велика кількість людей. На зимовий період 1937–1938 рр. досліджень фундаменти собору було законсервовано і аж наприкінці 1938 р. Ярослав Пастернак відновив дослідження катедри, зосереджуючись вже на внутрішньому просторі храму [33, с. 112].

Паралельно із дослідженням фундаментів катедри вчений почав обстеження Золотого Току з метою локалізації княжого палацу (Див. додаток II). Було розкопано південно-східну ділянку урочища й виявлено печатки з грецькими та кириличними надписами, монети західноєвропейського походження, бронзові хрестики, уламки амфор та частинки скляних браслетів. Ці знахідки вказували на активне соціально-економічне використання Золотого Току, однак доказів існування князівської резиденції там виявити не вдалося [33, с. 113].

Розкопки 1934–1938 рр. мали надзвичайно вагоме значення для української археологічної науки. Зокрема, було остаточно розвіяно дискусію, щодо розташування княжого Галича. Віднайдення фундаментів Успенського собору засвідчило, що столиця Галицького князівства, а пізніше Галицько-Волинської держави знаходилося на Крилоському городищі. Це також поставило питання створення на території катедри пантеону, що був би присвячений видатним діячам та уточнило питання маловідомих сторінок церковної історії княжої доби. Однак мало це й велике громадське значення, підвищуючи рівень свідомості тогочасних українців та прагнення до власного державотворення [28, с. 143].

Наукові дослідження Ярослава Пастернака продовжувалися й надалі. У 1939 р. він проводив розкопки у княжому Звенигороді та на Струтинському городищі, а також провів вивчення слов'янського кладовища в с. Валява поблизу

м. Перемишля. Після завершення роботи експедиції в с. Крилосі у 1940 р. археолог проводив досліді у давньому Пліснеську [38, с. 57].

У період німецької окупації Ярослав Пастернак, хоча і зменшив свою наукову діяльність, однак не припинив її. У 1942 р. він провів розкопи у Лисичанах, де досліджував поселення культури лінійчастого посуду та поховання лужицької культури. В тому ж році проводилася розкопки на городищі у с. Ступниці та Котованому на Самбірщині, а також у с. Літин на Бойківщині [33, с. 163–164].

Важливою віхою наукової діяльності вченого в часи воєнного лихоліття стало написання монографії «Старий Галич», в якій було детально проаналізовано всю збірку археологічних джерел, зібраних зі столиці Галицько-Волинської держави (Див. додаток І). Однак майже весь її тираж було знищено. 21 листопада 1943 р. на засіданні Спілки науковців у м. Львові Ярослав Пастернак виголосив доповідь «До галицької генези», в якій вперше прозвучала теза, що етнічне обличчя України почало формуватися в умовах діяльності трипільської культури [38, с. 58–59].

Досить плідним у науковій біографії в період еміграції Ярослава Пастернака став 1948 р. У цей час вийшла його праця «До питання поширення й хронології лінійно-стрічкової кераміки в Європі». В праці було зазначено, що трипільська культура не зародилася із культури лінійно-стрічкової кераміки, а виникла на окремих місцевостях. Також важливим висновком стало те, що для західних слов'ян етнічною основою стала культура лінійно-стрічкової кераміки, а для східних слов'ян – трипільська культура [33, с. 178].

Після еміграції до м. Торонто у 1949 р. Ярослав Пастернак протягом 1949–1961 рр. написав 19 наукових, 16 науково-популярних статей та виголосив 18 доповідей. У 1950 р. вчений виголосив доповідь «Трипільська культура в Україні» на 52-му загальному зібранні Археологічного інституту Америки. Науковець охарактеризував історичні долі видатних давньоруських центрів у таких роботах

як «Княжий город Львів» (1953), «Пам'ятки старовини села Городнищі на Поділлі» (1958), «Літописний город Перемишль і проблема Білих Хорватів» (1961), а також друкував статті із проблем світової та української церковної археології в журналі «Логос» [33, с. 181].

Разом із Олександром Домбровським, з яким Ярослав Пастернак, вів листування, вони мали співпрацювати над Збірником Секції Античної Історії при УВАН, однак це не вдалося реалізувати через недостатню кількість фондів. Тому статтю Я. Пастернака, призначену для цього збірника було згодом видруковано на сторінках «Українського історика» під назвою «Важливі проблеми етногенези українського народу в світлі археологічних досліджень» [31, с. 108].

Однак вершиною наукових публікацій Ярослава Пастернака стала його «Археологія України», яка вийшла друком у 1961 р. й містила майже 800 сторінок. В попередньому слові до праці автор зазначає, що одним із факторів, що підштовхнули його до написання, стала потреба виправити різні замовчування, викривлення, фальшування та одностороннє висвітлення явищ української історії і надати всім проявам життя людей на теренах України об'єктивне висвітлення. Сама ж праця написана чітко та структуровано, містить багатий ілюстративний матеріал [7, с. 9].

Окремої уваги заслуговують праці вченого «Важливі проблеми етногенезу українського народу в світлі археологічних досліджень» (1970) та «Ранні слов'яни в історичних, археологічних та лінгвістичних дослідженнях» (1972). Ці праці побачили світ вже після смерті Ярослава Пастернака. В першій з них було проаналізовано проблеми етногенезу українського народу та зроблено висновок про його автохтонність на теперішніх землях ще з часів верхнього палеоліту, а також розвіяно твердження радянських істориків та археологів про три руські народи – український, білоруський та російський, що начебто походять з одного кореня [8, с. 23–24].

Праця «Ранні слов'яни в історичних, археологічних та лінгвістичних дослідженнях» зосереджена на характеристиці ранніх слов'ян. У вступі до роботи Ярослав Пастернак зазначає, що слов'яни були найбільшою етнічною групою в Європі, проте на широких масивах території не творили одного етнічного масиву з єдиною мовою та державно-політичною організацією. Однак вони пов'язані спільним індоєвропейським походженням та спорідненими мовами. Попри те, що праця не була завершена, вона була видана і має велику наукову цінність [10, с. 5].

Окрім археологічних дослідів та написання наукових праць варто відзначити й участь Ярослава Пастернака у міжнародних з'їздах. Зокрема він брав участь у VII міжнародному з'їзді істориків і археологів у м. Варшаві (1932), IV конгресі орієнталістів Польщі у м. Львові (1934), міжнародному з'їзді археологів у м. Берліні (1939), всесоюзному конгресі дослідників неоліту та бронзової доби у м. Києві (1940), всесоюзному конгресі дослідників старих руських міст у м. Ленінграді (1941) та конгресі археологів Америки й Канади в м. Торонто (1951) [10, с. 120].

Крім того, брав активну участь в українських наукових зібраннях. Зокрема, взяв участь у науковому зібранні НТШ у м. Міттенвальді (1946), де виголосив доповідь «Літописний город Пліснеськ і проблема варягів у Галичині», наукове зібрання УВАН в м. Ашаффенбургу (1947) з доповіддю «До проблеми хронології і поширення лінійно-стрічкової кераміки в Європі», наукове зібрання НТШ в м. Берхтесгадені (1948), а також II Сесію Всесвітнього з'їзду українських науковців у м. Нью-Йорку (1961) з доповіддю «Важливі проблеми етногенези українського народу у світлі археологічних досліджень» тощо [10, с. 121].

Таким чином, Ярослав Пастернак займався науковою діяльністю впродовж всього свого життя. Він проводив різноманітні археологічні дослідження, а найбільшим його здобутком стало відкриття Успенського собору княжого Галича. Однак розкопки він проводив не тільки в Україні, а й за кордоном, під час своєї

еміграції. Він брав участь у різноманітних наукових конференціях та з'їздах, невтомно досліджуючи історію України, а наукова спадщина вченого налічує близько 40 праць на різноманітну тематику, які досі залишаються актуальними для читачів.

РОЗДІЛ 4

Роль позакласної роботи у вивченні постатей національного історико-культурного значення

Ми живемо в часи, коли пріоритетом навчально-виховної діяльності є виховання самостійної, відповідальної та творчої особистості, яка здатна критично мислити, виявляти ініціативність та вміти реагувати на сучасні виклики. Це характеризується важкою ситуацією в Україні, коли національна свідомість та ідентичність опиняється під загрозою. Тому вчителі повинні шукати нові способи та форми національно-патріотичного виховання молоді.

На даний момент у всіх сферах життя відбуваються зміни, що охоплюють широкий спектр відносин між особистістю та суспільством. Зокрема, в сучасній педагогічній думці все частіше утверджується розуміння важливості співпраці, діалогу, самовизначення та самоактуалізації особистості. Важливим також є питання національного виховання в системі сучасної освіти. Ці твердження мають відображення у нормативно-правових актах, що визначають державну політику України в галузі освіти [21, с. 1].

Так, у Державній Національній програмі «Освіта» (Україна ХХІ ст.) відзначається, що національне виховання є органічною складовою освіти і охоплює всі компоненти системи освіти. Також зазначено, що головна мета національного виховання – здобуття молодим поколінням соціального досвіду, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, успадкування духовних рис українського народу, формування в учнів особистісних рис громадян Української держави, а також моральної, художньо-естетичної та правової культури [2].

З іншого боку, у Концепції національно-патріотичного виховання визначено ряд виховних завдань через які конкретизується мета національно-патріотичного виховання. Це, зокрема, закріплення у почуттях і свідомості особи поваги до

минулого України, а також патріотичних цінностей та переконань; виховання поваги до державної символіки, Конституції України та її законів; сприяння формування та набуття патріотичного досвіду шляхом готовності до участі у процесі державотворення; плекання кращих рис українського народу – свободи, справедливості, працелюбності, чесності, доброти; спонування до протидії аморальності, сепаратизму, українофобству, шовінізму тощо [1].

Важливо відзначити, що у Національній доктрині розвитку освіти пріоритетними напрямками розвитку освіти є особистісна орієнтація, постійне підвищення якості освіти, оновлення її змісту та форм організацій навчально-виховного процесу, розвиток позашкільної освіти, а також запровадження освітніх інновацій [6].

Зокрема, шкільна історична освіта як частина національної освіти виховує в учнів моральні, духовні та особистісні цінності, а також зацікавлення явищами та подіями суспільного життя і процесу їх пізнання, витворює основи самоідентифікації особистості. Вона допомагає підвищити в учнів почуття національної та особистої гідності [47, с. 89].

Важливо наголосити, що в Наказі «Про затвердження концептуальних засад реформування історичної освіти в систему загальної середньої освіти» окрему увагу приділяється громадянознавчому аспекту історичної освіти. Як зазначено в документі, актуалізація громадянознавчої тематики власне через історичний матеріал допоможе у втіленні одного із базових призначень історії – як школи поведінки особистості у суспільстві. Досягнення таких цілей може відбутися через добір навчальних матеріалів з історії, де перевага надається сюжетам минулого, що увиразнюють питання особистої гідності та поваги, загальнолюдських та національних цінностей, громадянської відповідальності та опору насиллю [4].

У будь-якій навчально-виховній роботі важливе місце відведено саме вчителю, який організовує різнопланову роботу з учнями. У професійному

стандарті «Вчитель закладу загальної середньої освіти» зазначається, що саме вчитель формує у здобувачів освіти навички здорового способу життя; сприяє розвитку здібностей учнів; виробляє усвідомлення важливості дотримання Конституції; з повагою ставитися до прав та гідності людини, захищати суверенітет і територіальну цілісність України; через особистий приклад утверджує повагу до цінностей і суспільної моралі; формує у здобувачів освіти бажання до миру, взаємопорозуміння та злагоди [5].

Так, у Державному стандарті базової середньої освіти вказано, що метою історичної освітньої галузі є розвиток особистості учнів через призму осмислення сучасного й минулого та зв'язків між ними, формування ідентичності учнів, їх активної громадської позиції на засадах патріотизму та демократії. Наскрізною тезою в цьому документі є проблема вивчення людини та її ролі в історії. В усі періоди творення історії особистості відігравали дуже важливу роль. Саме тому вивчення постатей має глибоку необхідність для поглиблення знань для розуміння особливостей суспільно-політичного становища епохи не тільки на уроках, а й в позаурочний час [3; 47, с. 89].

В методичній літературі під дефініцією «історична постать» розуміють особу із яскраво вираженою індивідуальністю і чий внесок в історію є великим і призвів до зрушень у суспільному житті, після чого їхня діяльність стала предметом вивчення історичної науки [47, с. 90].

Важливим методологічним питанням історії, як науки є місце та роль історичної особи в історичному процесі. З цією проблемою існує ряд пов'язаних питань, зокрема, причинно-наслідкові зв'язки історичних подій, їх закономірність та випадковість, рушійні сили історичного розвитку, сенс історії та безпосередній вплив постаті на історичний процес [42, с. 301–302].

Будь-яка особистість є складною, багат шаровою структурою, яка складається із взаємопов'язаних підструктур, що взаємодіють та визначають одна одну. Однак особистість є унікальною системою, яка сама контролює свою

діяльність та діє свідомо. Першочергово основу механізму, що забезпечує свідомість та розумність діяльності особи формують її потреби. Потреби ж формуються безпосередньо через суспільне життя та є її джерелом активності. З іншого боку спрямованість особистості визначається її поглядами, переконаннями, інтересами та моральними цінностями. З цього випливає, що особа та діяльність становлять одне ціле. Тому пріоритетним при вивченні історичних постатей повинна бути їхня діяльність, результат цієї діяльності, а також її значення [47, с. 90].

При розгляді життя та діяльності постатей національного історико-культурного значення, вчитель повинен зображати її на тлі періоду, в якому жила та творила особа, таким способом, показуючи, що кожна людина перш за все є представником свого часу [46, с. 55].

Формуючи в учнів знання про історичну постать, вчитель повинен використовувати різні методичні прийоми, такі, як характеристика історичної особи, робота з історичним портретом, словесний портрет, сюжетна розповідь, розгорнута оцінка історичної постаті та пояснення цієї оцінки, прийом контрасту – протиставлення декількох постатей та багато інших [36, с. 6].

О. Пометун та Г. Фрейман пропонують таку послідовність кроків для вивчення історичних осіб: ознайомлення із біографією постаті; простеження процесу становлення особистості в певному середовищі; визначення історичних умов, що справили значний вплив на формування поглядів та цінностей особи; вивчення участі історичної постаті у суспільному житті; дослідження інтересів якої політичної сили чи соціальної групи або ж класу виражала особа у своїй діяльності; визначення впливу особистості на певні сфери життя або ж суспільно-політичні процеси; встановлення моральних якостей; визначення близьких соратників та однодумців; виокремлення ролі історичної особи та як вона впливала на певну сферу суспільства [46, с. 55].

Українські методисти Н. Ольхіна та І. Рибак пропонує декілька можливих варіантів організації вивчення історичних особистостей:

1) Алгоритмічний. Вивчення постаті відбувається у певній послідовності: запам'ятовування імені й прізвища діяча, ознайомлення із суттю та основними етапами діяльності, засвоєння ідеалів, поглядів та переконань особи, вивчення питання оцінювання її сучасниками. Пункти даного ланцюга можна змінювати в залежності від навчального матеріалу [86, с. 7].

2) Біографічно-оцінний. Передбачає дослідження персоналії безпосередньо шляхом розв'язання проблем, подаючи біографічні дані про особу, сприяючи їх засвоєнню. Такий варіант також передбачає розв'язання таких біографічних завдань, як «Хто це?» або «Хто є хто?». Цей прийом застосовують для зацікавлення учнів на початку вивчення теми та для закріплення знань наприкінці [46, с. 57].

3) Порівняльний. Характеризується заповненням порівняльної таблиці, яка допомагає систематизувати та узагальнити засвоєну інформацію [86, с. 9].

4) Художньо-публіцистичний. При такому варіанті, в процесі вивчення підручника, додаткових навчальних джерел та посібників відбувається дослідження особистості. Завершується цей процес написанням есе, рефератів, доповідей тощо. В процесі такого методу розвивається творче мислення учнів [46, с. 57].

5) Частково-оціночний. Через окремі яскраві сторінки біографії постаті відбувається її оцінка вчителем та школярами [86, с. 9].

6) Схематичний. Реалізовується через створення та використання схем-портретів для вивчення історичних постатей. Схеми-портрети – це візуальні зображення історичних подій, котрі групуються навколо історичної постаті і створюють монолітний образ історичного періоду. Вони можуть складати із певних блоків, як от блок сфер діяльності (наукової, громадської, культурно-просвітницької), блок етапів життя, характеру чи якостей. Варто зауважити, що

такі схеми мають містити неоднозначність в оцінці особи, якусь проблему [46, с. 58].

7) Прогнозований. Оцінка особистості відбувається шляхом визначення її якостей за впливом ідей та діяльності на нащадків. Формується вміння робити правильний та доцільний прогноз розвитку постаті, держави, суспільства [86, с. 9]

8) Дослідницький. Виробляються уявлення про історичну особу, її систему поглядів і цінностей. В процесі лабораторно-практичних робіт учнів формуються оціночні судження [86, с. 10].

9) Ігровий. Дослідження персоналій здійснюється безпосередньо через застосування дидактичних ігор [86, с. 11].

З метою підвищення ефективності навчальної діяльності учнів в сучасній педагогічній науці розроблено низку методичних рекомендації, які допоможуть при вивченні історичних постатей. Серед них:

- 1) Постановка дискусійних та проблемних запитань.
- 2) Комплексне використання різних історичних джерел, як основи для аналізу життя та діяльності історичних постатей.
- 3) Використання уривків біографій, епістолярної спадщини, щоденників, автобіографій тощо.
- 4) Проведення різноманітних інтерактивних, дидактичних та інтелектуальних ігор.
- 5) Використання спеціальних пам'яток для написання політичних та історичних портретів.
- 6) Запровадження методу проблемного навчання.
- 7) Індивідуальна підготовка учнями різних повідомлень про відомих історичних постатей.
- 8) Інтеграція фрагментів художніх творів у навчальний процес з метою емоційного та естетичного забарвлення.
- 9) Впровадження прийомів драматизації.

10) Використання технологій інтерактивного навчання.

11) Залучення відео та мультимедійних матеріалів.

12) Проведення аналізу історичних портретів [36, с. 6].

Варто зазначити, що вдумливе засвоєння інформації про діяльність історичної особи в контексті різних суспільно-політичних явищ та подій допоможе розвинути в учнів креативне та творче мислення, а також зацікавлення історією як навчальним предметом. Водночас часто уроки історії достатньо обмежені в часі, не завжди є можливість розглянути життя та діяльність історичних особистостей так широко, як би хотілося. Зазвичай, така робота на уроках обмежена і не завжди є можливість реалізувати задум у всій повноті. Тому постає питання пошуку інших форм організації навчальної діяльності для їх вивчення. Такою формою роботи може стати позакласна виховна робота, оскільки вона має неабиякий потенціал в цьому напрямку [46, с. 60].

Педагогічна практика виробила різні організаційні форми виховної форми – варіанти композиційної побудови виховного заходу та організації виховного процесу. У цій сфері важливу роль відіграє позакласна робота. Часто у педагогічних студіях можна зустріти використання термінів «позаурочна» та «позакласна» діяльність як синонімічних понять, однак таке тлумачення має суперечливий характер [87, с. 170; 58, с. 220].

В педагогічній літературі термін «позаурочна робота» трактується як цілеспрямовані, організовані заняття з учнями, що проводяться в позаурочний час, для поглиблення, а також розширення їх знань, умінь і навичок, розвитку самостійності, індивідуальних здібностей та для задоволення інтересів і створення безпечних умов активного дозвілля [45, с. 317-318].

З іншого боку, М. Фіцула термін «позакласна робота» визначає, як різноманітну виховну та освітню роботу, яка скерована на забезпечення реалізації інтересів та запитів дітей, організована в позаурочний час педагогічним колективом школи [90, с. 333].

Ще в одній групі наукової літератури поняття «позакласна робота» трактується, як діяльність учнів, що відбувається в позаурочний час під егідою вчителів-вихователів школи і направлена на задоволення інтересів і запитів вихованців, а також розвиток їх інтелектуальних можливостей [58, с. 220].

Можна побачити, що терміни «позакласна робота» та «позаурочна робота» має синонімічний характер. Однак як зазначає О. Титунь позаурочна виховна робота – це та робота, що проводиться в позаурочний час із учнями одного класу, а позакласна виховна робота – це робота, що ведеться з учнями різних класів у позакласній діяльності. Такі визначення мають ширший спектр видів діяльності, що можна застосовувати [68, с. 144–145].

Зважаючи на вищезазначені терміни, можна стверджувати, що під позакласною роботою в школі ми розуміємо навчально-виховну діяльність зі школярами, яку організовують та здійснюють вчителі, вихователі в школі після уроків. Така робота спрямована на досягнення єдиної дидактичної мети – гармонійного розвитку учнів, створення умов для самоосвіти, саморозвитку та самореалізації кожного учня окремо [88, с. 11].

Позакласна робота має надзвичайно широкий спектр можливостей для реалізації нахилів, талантів, здібностей та особистісних зацікавлень дітей. Для здійснення цих можливостей варто враховувати принципи позакласної роботи, серед яких:

1) Принцип добровільності. Учні мають свободу вибору, коли це стосується обрання форм позакласної діяльності з метою втілення своїх захоплень, інтересів та особистих схильностей. Це сприяє бажанню добровільно брати участь в організованій вчителем діяльності [22, с. 8; 88, с. 23].

2) Принцип відвертості та ініціативності. Спільно із вчителем учні планують життя в класі, вносять зміни до пропозицій керівника, враховуючи власні потреби, інтереси та бажання [88, с. 23].

3) Принцип особистісного орієнтування. Його суть полягає у врахуванні індивідуальних та вікових особливостей кожного учня. Це, зокрема, вміння, навички, знання, потреби, розвиток, знання тощо [22, с. 8].

4) Принцип зворотного зв'язку. Учні беруть активну участь у висловленні власної думки про певний вид діяльності чи роботи, долучаються до обговорення результатів тієї чи іншої справи, оцінюють ступінь своєї участі в ній, діляться враженнями та рефлексують [88, с. 23].

5) Принцип співтворчості. Співпраця та творчість повинна гармонійно поєднуватися у підготовці та проведенні різноманітних форм позакласної роботи (впорядкування чи допомога й коригування в процесі його складання вчителем; співпраця в процесі діяльності; прояв самостійності та власної ініціативи на будь-якому етапі роботи) [88, с. 23]

6) Принцип системності. Він полягає у взаємозв'язку різних видів, форм та методів організації позакласної роботи [22, с. 8].

7) Принцип успішності. Побудова ситуації власної успішності та значущості кожного учасника діяльності, від якої залежить ставлення до світу людини, її особистісне самопочуття, бажання брати участь різноманітних видах роботи, стимулювання самовираження та творчості [88, с. 23].

8) Принцип вибірконості. Виявляється у відсутності єдиної програми для проведення позакласної роботи і дає вчителю свободу в її плануванні, виходячи з умов роботи школи, а також вікової градації учнів [32].

9) Принцип зв'язку з навчальною роботою. Зміст роботи повинен відповідати навчально-виховній роботі на уроках, тобто його логічним продовженням. Це сприяє поглибленню та розширенню знань [88, с. 24].

10) Принцип громадської спрямованості. Він передбачає відповідність виховної роботи загальнолюдським потребам, відображення досягнення культури, мистецтва, техніки, науки [88, с. 23].

Реалізація викладених принципів матиме ефект, якщо сам процес організації позакласної роботи буде конкретним, цілісним, визначеним та керованим. Позакласна робота має дуже важливу мету – формування та розвиток активної, творчої особистості учня. З мети позакласної роботи випливає ряд завдань, серед яких: поєднання матеріалу шкільного предмета та життя; формування пізнавального інтересу до предмета; розвиток здібностей учнів; професійна організація позакласної роботи; розширення та поглиблення змісту предмета; вдосконалення умінь та навичок використання різноманітних джерел інформації; формування суспільно-громадського досвіду; заохочення до соціокультурних цінностей, потребу яких не забезпечує програма освіти та багато інших [49, с. 138].

Визначають мету та завдання позакласної роботи її функції. На сьогодні у науковій літературі виділяють такі основні функції позакласної роботи:

1) Навчальна або інакше освітня. Вона характеризується отриманням позапрограмових знань, а також полягає в формуванні адекватної поведінки в соціумі та сприяє підвищенню культури спілкування [69, с. 182; 88, с. 25].

2) Виховна. Формує систему ставлень, переконань, готовність до налагодження стосунків із оточуючим середовищем, сприяє утвердженню загальнолюдських ідеалів та системи цінностей, сприяє засвоєнню культурних здобутків суспільства та формуванню базової культури особистості [70, с. 242].

3) Креативна. Сприяє розвитку творчого потенціалу особистості, а також здатності до нестандартного аналізу, встановлення зв'язків між об'єктами та їх властивостями, розвінчування стереотипів та узагальнення явищ, що не мають очевидних чи безпосередніх зв'язків [70, с. 242].

4) Компенсаційна. Характеризується доповненням базових складових середньої освіти новим змістом, сферами та напрямками діяльності [69, с. 182].

5) Розвивальна. Розвиває уяву, мову учнів, мислення, а також передбачає створення вчителем різноманітних проблемних навчальних ситуацій та питань [70, с. 242].

6) Рекреаційна або інакше здоров'язберігаюча. Сприяє організації змістовного дозвілля, як можливості для відновлення психофізичних сил учнів, зокрема, покращення й зміцнення їх духовного, психічного та фізичного здоров'я. Це допоможе створити умови для ефективного навчання [69, с. 182; 70, с. 242].

7) Профорієнтаційна. Її суть полягає у сприянні визначення життєвого шляху та планів на майбутнє учнів, а також формування інтересів до соціально важливих видів професійної діяльності [69, с. 182].

8) Проективна. Планує форми та зміст позакласної роботи відповідно до послідовності засвоєння учнями інформації та її об'єму [70, с. 242]

9) Соціалізуюча. Характеризується підготовкою учнів до побудови взаємостосунків із соціальним середовищем [70, с. 242].

Позакласна робота спрямована на поглиблення і закріплення знань, а також застосування їх на практиці, формування наукового світогляду й розширення кругозору учнів. Шляхом позакласної роботи вирішуються й проблеми вироблення умінь та навичок самоосвіти, організації культурного відпочинку та розвитку творчих здібностей і креативності [87, с. 170].

Творчі здібності – це вміння знаходити рішення в незвичайних ситуаціях та дізнаватися щось нове. Творчі здібності мають ряд характерних рис. Зокрема, однією з них є гнучкість думки, що виражається в умінні швидко змінювати свої дії при виникненні різного роду ситуацій, звільняючись від залежності утверджених у попередньому досвіді прийомів та методів розв'язання аналогічних ситуацій. Іншими рисами є швидкість думки – здатність за короткі терміни знайти вихід зі складної ситуації, обдумати всі рішення та прийняти одне, а також оригінальність – нестандартність мислення, новий підхід до проблеми та її вирішення [29, с. 84].

З іншого боку креативність (походить від латинського creatio – створення) – це комбінація особливостей характеру і особистих властивостей. Креативною діяльністю вважається та діяльність, яка містить нові підходи до вирішення різних проблем. Для формування креативного мислення обов'язковим є прагнення особи до самоспонування з метою здійснення креативних здібностей [29, с. 84].

Позакласна робота має великий вплив на розвиток особистості і її роль підсилюється тим, що вона сприяє вихованню не тільки моральності та духовності, задоволенню різних інтересів, а й стимулює розвиток індивідуальності і всезагальної обдарованості. Будучи необов'язковою, позакласна робота природно заповнює прогалини соціального становлення особистості. Свобода й можливість вільного вибору видів діяльності, що найбільше імпонують учням, має хороший вплив. Організація вільного часу поза уроками сприяє вільному спілкуванню серед ровесників, з якими дитині найбільш комфортно та з якими вона найбільше пов'язана. Водночас позакласна робота є найскладнішою та найважче керованою із частиною зі всієї педагогічної системи і характеризується великою кількістю різних впливів на особистість учня [52, с. 263].

Успіх позакласної роботи визначається чіткістю її організації. В умовах комплексного підходу до виховання виникає потреба, щоб при організації заходів вирішувалося не єдине профільне завдання, а щоб кожен захід розв'язував якомога більше виховних задач. Важливо дотримуватися принципу вікових та індивідуальних особливостей учнів при виборі змісту та організаційних форм роботи [66, с. 214].

Найбільш поширений поділ форм позакласної роботи на даний момент такий: масові (фронтальні), групові (гурткові), індивідуальні. До масових форм відносяться конференції, вечори запитань та відповідей, тематичні вечори, олімпіади, туризм, тижні присвячені різним предметам, виставки настінної преси, зустрічі із відомими людьми, конкурси, огляди, фестивалі. До групових форм

відносяться години класного керівника, політичні інформації, робота із пресою, радіо- та телепередачі, гуртки художньої самодіяльності, походи, екскурсії тощо (Див. додаток К) [41, с. 185–186].

Всі зазначені форми роботи від вчителя вимагають дотримання певної методики не тільки їх проведення, а й організації, яка також повинна враховувати теоретичний, науковий і практичний доробок, особливості навчального курсу, реалії сучасного освітнього середовища, запити безпосередньо учнів, нові виклики інформаційного осередку тощо. Однак разом із цим позакласна робота передбачає принцип системності шляхом взаємоузгодження її окремих форм [69, с. 185].

Позакласна робота є надзвичайно важливою частиною навчально-виховного процесу, включаючи в себе низку переваг, серед яких:

1) Підвищення успішності. Участь у позакласній діяльності сприяє покращенню успішності учнів шляхом розвитку таких навичок, як дисципліна та вміння правильно розставляти пріоритети [80].

2) Розвиток талантів та навичок. Позакласна діяльність – це найкраща можливість допомогти учню розвивати нові навички. Учні отримують шанс реалізувати свої внутрішні таланти і отримати поштовх до розвитку їх захоплень [78].

3) Особистісне зростання. Участь у позакласній діяльності сприяє особистому розвитку, включаючи лідерські якості, соціальні навички, вміння працювати в команді. Учні набувають почуття власної значущості та впевненості у своїх силах, підвищуючи самооцінку [80].

4) Творче самовираження. Позакласна робота передбачає різні види діяльності, що сприяє творчому самовираженню учнів [80].

5) Покращення емоційної стійкості. Позакласна робота вчить учнів як справлятися із невдачами та програшами, будувати конструктивну критику, вміти приймати її, працювати над своїми сильними та слабкими сторонами [77].

З іншого боку, позакласна робота, як і будь-яка інша діяльність не позбавлена недоліків, серед яких:

1) Управління часом. Поєднання позакласної та навчальної діяльності може бути складним для учнів. Намагання встигнути абсолютно все, взяти участь у всіх видах роботи може призвести до стресу та вигорання [80].

2) Обмеженість ресурсів. Школи можуть зіткнутися із обмеженими ресурсами та обладнанням для ведення різнобічної позакласної роботи, що погано впливає на її доступність та якість [80].

3) Фінансові витрати. Деякі види позакласної діяльності, як от екскурсії, можуть вимагати додаткових витрат, що може бути проблемним для окремих сімей [80].

Таким чином, можна побачити, що в сучасному освітньому процесі великого значення набуває національно-патріотичне виховання молоді. Позакласна робота стає затребуваною формою організації навчально-виховної роботи, оскільки на відміну від звичайного уроку, вона має набагато ширший діапазон форм та методів роботи й не обмежується виключно навчальною програмою, а може стати місцем для творчості вчителя. Саме позакласна робота відіграє значну роль у висвітленні історичних постатей, маючи необмежені можливості для вивчення тих аспектів життя та діяльності, які часто опускаються на уроках. Однак при проведенні позакласної роботи варто враховувати її особливості, принципи та функції, а також індивідуальні та вікові особливості дітей. Потенціал позакласної роботи є значним не тільки окремо для шкільної історичної освіти, а й для сучасної освіти загалом.

РОЗДІЛ 5

Ярослав Пастернак: інтеграція наукової спадщини в позакласну роботу з історії

Постать Ярослава Пастернака в українській історії займає особливе місце. Як археолог, дослідник княжого Галича й багатьох інших місцевостей України, він залишив по собі значну наукову спадщину, яка заслуговує на увагу не тільки науковців, але й учнів. Інтеграція життя та діяльності Ярослава Пастернака в позакласну роботу з історії сприятиме не тільки поглибленню вже здобутих знань учнів, а й розвитку навичок дослідницької діяльності, поваги до культурної спадщини. Залучення наукового доробку та біографічних аспектів вченого у позакласну роботу є важливим кроком до формування історичної свідомості учнів, а також може слугувати допоміжним елементом для зацікавлення історією, як живою та динамічною наукою.

Позакласна робота передбачає якомога більше активності та самодіяльності учнів, однак керівної ролі вчителя це не віднімає. Саме вчитель спрямовує інтерес та ініціативу учнів, розвиває їх творчі нахили, сприяє розвитку їх навичок самостійної роботи та пізнавальної діяльності. Позакласна робота з історії характеризується великою кількістю організаційних форм роботи. Вона не повинна обмежуватися тільки якоюсь однією формою, їх можна використовувати по чергові, обираючи для кожного позакласного заходу нову форму діяльності [57, с. 87].

Розгляньмо конкретні організаційні форми позакласної роботи з історії та приклади інтеграції через їх призму життя та наукової спадщини Ярослава Пастернака. Однією з найпопулярніших форм позакласної діяльності є екскурсія. Екскурсія (походить від латинського слова *excursio*, тобто подорож, поїздка, похід) – це епізодична, масова форма позакласної роботи. Вона виникла

наприкінці XVIII – на початку XIX ст. і не втрачає своєї актуальності до сьогоднішнього дня [69, с. 182].

Виокремлюють наступні етапи проведення екскурсій: підготовка до екскурсії, безпосереднє проведення екскурсії, післяекскурсійна робота, що дозволяє закріпити матеріал, який учні засвоїли під час подорожі. Варто відзначити, що будь-яка позакласна робота є логічним продовженням раніше вивченого матеріалу, однак вона дає можливість вивчати деякі аспекти ширше, особливо ті, яким в шкільній програмі приділяється мало часу. Так, розглядаючи тему «Культура Галицько-Волинської держави» в 7 класі, логічним її продовженням може стати екскурсія, котра глибше ознайомить учнів з Ярославом Пастернаком, як людиною, що віднайшла фундамент Успенського собору, а також з іншими його здобутками [89, с. 53].

Одним з варіантів назв для такої екскурсії може слугувати «Стежками княжого Галича», тип заходу – історична екскурсія. Історична екскурсія зазвичай присвячена ознайомленню із історією краю, зокрема з певним періодом. Проводити екскурсію можна для учнів 7–11 класів, тривалість безпосередньо екскурсії може коливатися від 60 до 90 хвилин. Метою такої подорожі є ознайомлення учнів із внеском Ярослава Пастернака у розвиток археології та безпосередньо його життєвого шляху, розвиток інтересу до історії свого краю та формування почуттів патріотизму й гідності [89, с. 30].

Маршрут екскурсії розпочинатиметься в місті Івано-Франківську, звідси автобусом шлях вестиме до села Крилос, що знаходиться неподалік від міста Галича. Перед початком подорожі учні отримають роздрукований маршрут екскурсії, а також аркуші із зображеннями основних пам'яток, які вони відвідають. Вдома після завершення екскурсії учні повинні будуть заповнити їх за такими питаннями: що я нового дізнався про княжий Галич; що мене вразило найбільше; хто такий Ярослав Пастернак та яке відношення він мав до цих пам'яток. Під час основної частини екскурсії, відбудеться огляд фундаментів

Успенського собору, що були досліджені Ярославом Пастернаком у 1930-х рр. Екскурсовод розповідатиме про історію Успенського собору, а також археологічні дослідження вченого, що призвели до локалізації Давнього Галича та виявлення там саркофагу Ярослава Осмомисла [75]

Наступним місцем у маршруті екскурсії, яке учні відвідають, стане музей історії давнього Галича, ідея створення якого належала Ярославу Пастернаку та митрополиту Андрею Шептицькому. Там учні матимуть змогу побачити на власні очі різноманітні археологічні та архітектурні знахідки минулого, зокрема з розкопок у с. Крилосі. Завершує маршрут Василівська каплиця, яка фактично стала першим музеєм історії давнього Галича. Учні слухають розповідь про її історію від екскурсовода, а по закінченню проходження всього маршруту учні та вчитель роблять спільні фотографії [73; 69].

Така екскурсія дозволить учням закріпити здобуті раніше знання про княжу добу, археологію як науку, діяльність та наукову спадщину Ярослава Пастернака і поглибити їх, а також сприятиме зацікавленню в пошуковій та дослідницькій діяльності.

У процесі освіти підхід до екскурсій істотно змінився, виникли нові їх види – інтерактивні, віртуальні, костюмовані, квест-екскурсії. Віртуальна екскурсія – це організаційна форма навчання, яка від реальної відрізняється віртуальним показом реальних об'єктів, що має на меті створення можливостей для самостійного спостереження та збору певних фактів. На даний момент така форма проведення позакласної роботи має достатньо великий дидактичний потенціал. Так, цю форму роботи можна використати для інтеграції спадщини Ярослава Пастернака. Одним із варіантів назви діджитал екскурсії може стати «Градчани – серце Праги», форма проведення – віртуальна екскурсія з інтерактивними зупинками та історичними коментарями (Див. додаток М). Тривалість такого заходу може коливатися в межах 45 хвилин. Її метою є ознайомлення учнів із

археологічними дослідженнями Ярослава Пастернака в Празі, її історією, а також їх значенням для Чехії і Європи загалом [37, с. 94].

За основу заходу можна взяти віртуальний огляд Градчан, що розміщено на сайті «Prazsky Hrad pro návstevníky». Сама ж екскурсія складатиметься із чотирьох, так званих, зупинок (етапів), кожна з яких репрезентуватиме якусь пам'ятку. Так, перша зупинка матиме назву «Празький град». На цьому етапі вчитель показує дітям віртуально Празький град, при цьому розповідаючи про цей замковий комплекс, історію його виникнення та споруди, що там розташовані, а також про життєві обставини, що привели Ярослава Пастернака до Праги та про його археологічні дослідження там. Наступна зупинка – «Собор святого Віта». Вчитель веде розповідь про історію становлення собору, про археологічні знахідки Ярослава Пастернака на його місці та стан споруди на даний момент. Це відбувається з паралельною демонстрацією споруди, його внутрішнього вигляду [76]

Третя зупинка матиме назву «Старий королівський палац». Вчитель демонструє вигляд палацу зовні, всередині, показуючи кімнати, що там розташовані. Паралельно розповідає про історію палацу, зазначаючи, що першопочаткова резиденція була збудована ще у IX–X ст., а також згадує інші цікаві факти й акцентує увагу на життю Ярослава Пастернака у м. Празі, визнання його досліджень Томашем Масариком тощо. Четверта зупинка – «Золота вуличка». Вчитель звертає увагу на те, що це невеличка вулиця з кольоровими будинками, де колись жили алхіміки, ремісники і стрільці, показуючи цю вулицю на екрані. На цьому етапі екскурсія підходить до фіналу. Вчитель також пропонує на основі здобутої інформації створити вдома буклети «Пастернак – Прага» (Див. додаток Н) [76].

В кінці заходу вчитель пропонує учням виконати вікторину, яка підсумує здобуті шляхом діджитал екскурсії нові знання. Приблизний варіант питань (з відповідями) може бути таким:

1) У якому місті у 1920-х рр. Ярослав Пастернак проводив археологічні дослідження? (Прага).

2) Який з історичних районів м. Праги став основним об'єктом археологічних досліджень Ярослава Пастернака? (Градчани).

3) Назвіть види споруд, що вивчав Ярослав Пастернак під час своїх розкопок на Празькому Граді? (Єпископські палати, середньовічні базилики та ротонди, оборонні укріплення)

4) Назвіть чеського президента, що особисто подякував Ярославу Пастернаку за його археологічні здобутки? (Томаш Масарик).

5) Де працював Ярослав Пастернак під час своєї археологічної роботи в Чехії? (У Державному археологічному інституті в м. Празі).

6) Чому вчений покинув м. Прагу і повернувся у 1928 р. до м. Львова? (Щоб присвятити свій час розвитку української археології).

Після завершення виконання вікторини, визначається переможець та проводиться узагальнююча бесіда.

Однією з достатньо часто використовуваних форм роботи є гурткова. Гурток – це «класична» систематична групова форма позакласної роботи, що здійснюється шляхом поєднання практичної, теоретичної та дослідницької діяльності учнів. Організація роботи в гуртку ґрунтується на самостійності та ініціативності дітей, яких однак спрямовує вчитель. Тому одним із найкращих прикладів для інтеграції наукової спадщини Ярослава Пастернака в позакласну роботу є діяльність історико-краєзнавчого гуртка, на заняттях якого вчитель може висвітлювати широкий спектр тем. В залежності від тематичного планування гуртка, таких занять може бути стільки, скільки вчитель вважатиме за потрібне, від одного заняття присвяченого Ярославу Пастернаку до цілого розділу [69, с. 183; 51].

На даний момент існує величезна кількість гуртків та навчальних програм до них. Мабуть, одним із найпопулярніших гуртків історичного спрямування в

зкладах загальної середньої освіти є гурток «Історичне краєзнавство». Історичне краєзнавство – це та частина історії, яка полягає у дослідженні рідного краю, його історико-культурної спадщини, поглибленні знань про розвиток окремого регіону в контексті загальнодержавної історії [92, с. 196].

В межах роботи такого гуртка в ЗЗСО можна інтегрувати вивчення діяльності Ярослава Пастернака. До прикладу, це можна реалізувати під час розгляду теми 2.3. «Вивчення історичних пам'яток. Життя і діяльність видатних земляків». У контексті такої теми можна згадати про визначну пам'ятку с. Крилос – Успенський собор та його дослідника Ярослава Пастернака. З іншого боку, варто розповісти учням про археологічні дослідження вченого населених пунктів Івано-Франківського краю, зокрема, сіл Сокіл, Підгороддя, Братківці, Вікторів, Комарів, Крилос, Корнич, Перерісль, Грабовець, Камінне, Цуцилів, Бринь, Нижній Струтинь, Грушів, Побережжя тощо [92, с. 201].

Розглядаючи організаційні форми позакласної роботи, необхідно виокремити тематичні вечори, що зазвичай присвячені певним державним святкам, суспільно-політичним подіям, важливим пам'ятним датам в історії України. Дуже важливим у такій роботі є те, що учні безпосередньо задіяні у підготовці та проведенні такого вечора, вони виявляють ініціативність у доборі матеріалів та теми, оформляють приміщення, готують книжкові виставки тощо. Так, наприклад, можна організувати тематичний вечір, що був би приурочений до Міжнародного дня археології, який щороку відзначається у третю суботу жовтня, що матиме назву «Голоси української археології» (Див. додаток О). Місце для проведення заходу обирає вчитель, це може бути бібліотека, краєзнавчий музей (якщо такий наявний) або ж просто актові зала чи холл школи. Тематичний вечір складається із трьох етапів: організаційного, основної частини та висновків. Його метою є вшанування постаті українських археологів, зокрема Ярослава Пастернака, ознайомлення учнів із роллю археології для дослідження історичного минулого

людства, популяризація маловідомих постатей української історії, розвиток творчого та критичного мислення [30, с. 200].

Розпочинається захід із привітання всіх присутніх та вступного слова ведучого. Після цього ведучі подають коротку довідку про виникнення археології, її сутність та роль у сучасному світі, акцентується увага на найважливіших світових археологічних відкриттях (Статуї Моаї, Розетський камінь, бронзові статуетки Беніну, сувої Мертвого моря, англосаксонське корабельне поховання Саттон-Гу, золота маска в Сансідуй, маска Тутанхамона, камінь ацтекського календаря, вівтар миру, великий сфінкс Гізи тощо). Далі висвітлюється українська археологічна наука та її здобутки, розповідається про відомих українських археологів та їх відкриття. Особливий акцент робиться на Ярославіві Пастернаку, його життєвому шляху, найважливішим археологічним досліддам. Розповідь супроводжується показом мультимедійної презентації, з фото, схемами, цитуванням праць Ярослава Пастернака тощо [79].

Для кращого розуміння подій проводиться інсценізація моменту відкриття фундаментів Успенського собору у с. Крилосі. Після цього учасники заходу переглядають відеоролик «Крилос. Давня столиця Короля Данила» [84]. Щоб активізувати увагу публіки пропонується пройти міні-вікторину по дослідженнях Ярослава Пастернака за такими питаннями: де було зроблено найсенсаційніше відкриття вченого і що це було (Крилос, Успенський собор); яке відкриття зробив Ярослав Пастернак у 1937 р. (саркофаг Ярослава Осмомисла); назвіть найважливіші наукові праці вченого («Старий Галич», «Важливі проблеми етногенезу українського народу в світлі археологічних досліджень», «Археологія України»). Тематичний вечір завершують підсумки та рефлексія, в ході якої відбувається обговорення питання «Що для мене означає археологія та чому вона важлива». Найактивніші учасники отримують сертифікати. Такий захід представляє археологію як живу й цікаву науку, заохочуючи учнів дізнаватися більше про таких діячів, як Ярослав Пастернак [50].

Позакласною формою діяльності, яка сприятиме науково-дослідницьким зацікавленням здобувачів освіти, є конференція. Вона може бути різною за тематикою і сприяти виявленню нестандартного мислення у контексті наукових проблем, також може допомогти ознайомити школярів із методами та способами роботи їх товаришів, взяти участь в обговоренні конкретної актуальної проблематики сьогодення. Ми можемо організувати учнівську конференцію для учнів 10 та 11 класів за темою «На межі відкриттів і заборон: археологи в тоталітарній Україні». Мета такої конференції полягає у підвищенні рівня обізнаності з питань розвитку археологічної науки в радянську добу, з фактами заборон і утисків археологів та формуванню вміння шукати інформацію і працювати з джерелами [69, с. 183].

Учні повинні підготувати доповіді, які б стосувалися цієї тематики, однак спрямовуючи свою увагу на конкретний аспект проблематики або ж на конкретну постать, серед яких може бути Ярослав Пастернак, з поясненням його життєвого шляху та утисків, яких він зазнавав, розглядаючи конкретну громадську позицію науковця. Теми для доповідей може запропонувати сам вчитель, якщо школярі вагаються чи не знають, куди спрямувати свою увагу в дослідженні. Для допомоги в пошуку постатей та глибшого зацікавлення даною проблематикою варто запропонувати учням розглянути матеріали виставки, що присвячена репресованим українським археологам, яка розміщена на веб-сайті Українського інституту національної пам'яті. Виступи відбуваються по черзі в межах 10 хвилин для кожного доповідача. Отримані результати теми супроводжує мультимедійна презентація, в якій розкриваються основні тези доповіді. Така форма роботи дозволяє глибше розглянути мало розкриті сторінки української історії в шкільних підручниках [72].

Часто в роботі школи можна спостерігати організацію предметних тижнів, які включають різні форми позакласної роботи і дають можливість ознайомитися широкому загалу із результатами позакласної діяльності учнів. Сам предметний

тиждень проводиться згідно із річним планом роботи закладу освіти. Пропозиції щодо проведення тижня обговорюються під час методичного засідання вчителів і серед них обирають найкращі. До такого процесу потрібно залучати лідерів учнівського самоврядування, щоб визначити напрямки та формати роботи, які найбільше до душі учням. Після цього відбувається затвердження плану проведення предметного тижня, спираючись на який визначають зміст запланованих заходів. Про початок предметного тижня сповіщають на сайтах школи і вивішують оголошення на інформаційних стендах [74].

Достатньо популярними є тижні історії в школах. Сталої дати для його проведення немає, це залежить від безпосередньо плану роботи школи. Розгляньмо детальний план тижня історії, в який можна інтегрувати вивчення життя та діяльності Ярослава Пастернака. Зокрема, розпочнеться тиждень із інформаційної хвилинки приуроченої до дня народження вченого «Життєвий шлях Ярослава Пастернака». Протягом всього тижня історії проходитимуть різні заходи, конкурси тощо. Наступного дня учні 9–11 класів створюватимуть лінію часу «Життєвий шлях Ярослава Пастернака». В інший день учні 10 та 11 класів досліджуватимуть діяльність українських археологів, що були не тільки науковцями, а й активними громадськими діячами і створюватимуть стінгазету «Археологи з Україною в серці – Ярослав Пастернак, Олег Ольжич, Федір Вовк» (див. додаток Л).

Останнім часом популярності набирає проєктна діяльність, як одна з організаційних форм позакласної роботи. Проєктна діяльність учнів – це спосіб досягнення дидактичної мети через детальне вироблення проблеми, що має закінчитися реальним результатом, який повинен бути відповідно оформленим. Отриманий результат можна осмислити і застосувати на практиці. Щоб такої мети досягнути потрібно навчити учнів розв’язувати різноманітні проблеми, мислити самостійно, встановлювати причинно-наслідкові зв’язки тощо. Виконання

проектів передбачає самостійну роботу учнів, що має бути виконана за певний проміжок часу [69, с. 183].

Вивчаючи діяльність Ярослава Пастернака через позакласну діяльність, можна залучати учнів до проектної роботи. Можна запропонувати такі теми для проектів: «Роль Ярослава Пастернака у формуванні національної пам'яті», «Археологічні дослідження у Крилосі – сенсація XX ст.», «Від Львова до Канади: життєвий шлях Ярослава Пастернака», «Інтерактивна карта життя та відкриттів Ярослава Пастернака» тощо. Результати виконаних проектів повинні бути певним чином оформлені. Це може бути альбом, відеофільм, альманах, презентація, інтерактивна мапа та ін. Сам же матеріал може подаватися у різноманітних формах: виставка, демонстрування, конференція, доповідь, драматизація, репортаж, повідомлення чи дискусія [26, с. 54].

Серед групових форм позакласної роботи виділяється випуск шкільних історичних газет та журналів. Шкільна газета – це певний набір оповідань, статей та новин, що призначені для читання школярами (на папері – стінгазета, друкований варіант чи в електронному форматі – в форматі pdf, інтернет версія). Мета створення такої газети полягає у наданні актуальної, корисної та цікавої інформації здобувачам освіти у зручному місці та зручний час. [91, с. 7].

За періодичністю виходу газети бувають щоденними (виходять не менш, ніж чотири рази на тиждень), щотижнева (виходить менше, ніж чотири рази на тиждень, але не менше, ніж два рази в місяць), щомісячна (не рідше, ніж два рази в місяць і не більше, ніж два рази на місяць). Серед шкільних газет найбільш поширенішою є щомісячні газети [91, с. 15].

Історичні шкільні газети можуть бути присвячені різним цікавим явищам та подіям історії, історичним діячам, все залежить від побудови рубрик газети. Наприклад, однією з таких рубрик може стати «Маловідомі постаті історії», тобто одна із статей газети може бути присвячена Ярославу Пастернаку. З іншого боку навіть кожен випуск газети може бути присвячено конкретному історичному

діячу. Наприклад, у випуску шкільної газети під назвою «Голос історії», що буде розповідати про Ярослава Пастернака можуть бути виділені такі підпункти: наукові досягнення, цікаві факти, світлини, що ілюструють основні віхи діяльності тощо (див. додаток П).

Одним з найпростіших для реалізації форм роботи в позакласній діяльності є вікторини. Вікторина – це гра пізнавального характеру, яка передбачає укладання вчителем завдань різного типу із обов'язковим врахуванням вікових особливостей школярів. Вікторина може стимулювати пізнавальну діяльність учнів, формувати позитивну мотивацію до навчання, створювати ситуації успіху тощо [69, с. 183].

Для дослідження життя та діяльності Ярослава Пастернака можна організувати позакласний захід у формі гри-вікторини. Тривалість заходу – в межах 45 хвилин, учасники – учні 9 класів (2 команди). Розпочинатиметься він із вступного слова вчителя та пояснення правил гри. Гра матиме 4 тури, за проходження кожного з яких, учні отримуватимуть певну кількість балів, в залежності від ступеня складності раундів. Перший тур матиме назву «Загальні питання», де для двох команд представлені картки із запитаннями про Я. Пастернака, на які вони повинні дати відповіді. Виграє команда, що отримає найбільшу кількість правильних відповідей. Наступний тур – «Правда чи брехня», його суть у тому, що вчитель зачитує певне твердження кожній з команд, а вони повинні відповісти правдиве воно чи ні. Назва третього туру – «Відеотур», де кожна з команд переглядає відео і дає відповідь на запитання. Тур включає в себе три відеоролики під назвами: «У Крилосі показали унікальні фото та фрагмент фільму про дослідження Галича в 1930-х роках», «Галичина — колыска української державності», «Цікава історія. 9. Історичні постаті. Ярослав Пастернак – «український Шліман» та «Галицька Троя». Для кожної команди надаються по 2 запитання до кожного з відео, відповідь на які вони повинні

записати. Суть четвертого туру під назвою «Історія через об'єктив» полягає у розгляді представлених зображень та відповіддю на запитання до них [81; 82; 83].

Закінчується захід підрахунком балів та нагородження команди-переможця. Така гра-вікторина сприятиме кращому розумінню життя і діяльності Ярослава Пастернака та закріпленню вже наявних знань про історію княжої доби.

Усі види охарактеризованих позакласних занять виходять за межі навчальної роботи з історії, порівняно із традиційною системою навчання вони мають інший формат. Однак це є позитивним моментом, оскільки створює можливості для встановлення контакту вчитель-учень та зворотного зв'язку учень-вчитель [35].

Таким чином, позакласна робота характеризується широким спектром організаційних форм, серед яких екскурсії, діджитал екскурсії, тематичні вечори, предметні тижні, проєктна діяльність, вікторини, гуртки. Велика різноманітність форм створює можливості для розробки цікавих та інтерактивних заходів, які сприяють творчій самореалізації учнів, їхньому особистісному зростанню та розвитку соціальних навичок. До такої роботи можна активно залучати вивчення різноманітних історичних постатей, зокрема і Ярослава Пастернака. Його наукову спадщину, життя та діяльність можна інтегрувати до майже будь-якої форми роботи, що сприяє глибшому зацікавленню учнів історією, археологією, формує в них почуття гордості за власну історію, а також зміцнення власної національної свідомості та почуття приналежності.

ВИСНОВКИ

Історія України багата не тільки на широкий спектр подій у суспільно-політичному та соціально-економічному житті, але й на величезну кількість визначних історичних діячів. Про багатьох з них ми дізнаємося на шкільних уроках історії, досліджуємо їх життя та діяльність, про деяких згадуємо побіжно через велику кількість інформації, що потрібно засвоїти. Є й такі постаті, які не включено в навчальну програму, про яких однак варто розповідати учням.

Однією з таких постатей є видатний науковець, громадський діяч, археолог, етнограф – Ярослав Пастернак. На формування світогляду науковця значний вплив справила його родина, особливо батько Іван, який був священиком і виховував своїх дітей в атмосфері християнських цінностей та любові до науки. З іншого боку, завдяки дідусю Степану Мацюраку, в якого юний Ярослав проводив багато часу, він почав цікавитися старовиною, етнографією та археологією. Великі зміни в особистісному зростанні відбулися під час його навчання у Львівському університеті, де він отримав багато нових знань завдяки своїм вчителям Яну Чекановському, Каролію Гадечіку, Болеславу Маньковському, Євгену Пясецькому, Станіславу Вітовському, Броніславу Кручкевичу. Окремо особливий вплив справив на світогляд Ярослава Пастернака Іларіон Свенціцький, з яким він був у дуже хороших відносинах і після закінчення університету. Неймовірно теплі та трепетні відносини пов'язали Ярослава із його дружиною Марією Стечик, котра протягом всього життя щиро підтримувала всі починання свого чоловіка, зокрема відвідувала разом із ним археологічні експедиції.

Ярослав Пастернак був людиною із активною громадською позицією, з початком Першої світової війни, він розпочав службу в австро-угорській армії, а пізніше із утворенням Західно-Української Народної Республіки вступив до лав Української Галицької Армії. Після того як його бригада була інтернована чехами, в таборі у місті Ліберець, вчений займався культурно-просвітницькою діяльністю. Там було створено культурно-просвітницький кружок, де Ярослав

Пастернак займав посаду архіваріуса, також там було утворено бібліотеку, театр, фотографічну та історичну секцію, хор тощо. Величезний внесок Ярослав Пастернак зробив у розвиток українського музейництва, пропрацювавши деякий час у Національному музею у Львові, а після цього з 1928 по 1939 рр. очолював Культурно-Історичний музей НТШ. Окрім цього був дійсним членом НТШ, членом Львівського археологічного товариства та Українського Богословського Наукового Товариства та професором археології Української греко-католицької богословської Академії. Він вкладав багато сил у просвітництво населення щодо опіки над старовиною, за його сприяння у Музеї НТШ витворився відділ воєнних пам'яток, було організовано Товариство прихильників НТШ, активно писав статті, в яких висвітлював саме питання української науки та археології. Після початку Другої світової війни і радянської окупації західноукраїнських земель Ярослав Пастернак став директором Львівського державного історичного мистецтва, а під час німецької окупації був директором Музею праісторії та ранньої історії у м. Львові. При цьому він робив все, щоб зберегти фонди музеїв у воєнні лихоліття, приймаючи при цьому рішення потенційно небезпечні для життя. Займався вчений педагогічною діяльністю, прищеплював любов до історії українського народу, що сягала корінням до давніх часів.

Разом із тим невтомно працював Ярослав Пастернак на ниві науки, зокрема займався археологічними дослідженнями не тільки на території України, а й за кордоном. Так, значні археологічні розкопи він проводив на Градчанах (історичний район Праги), що мало надзвичайний успіх. Повернувшись до України, вчений протягом 1930-х рр. здійснив значну кількість археологічних досліджень, зокрема, у таких селах, як Сокіл, Підгорці, Якторів, Новосілка Костюкова, Кульчиці Шляхоцькі, Перерісль, Цуцилів тощо. Проте найбільш результативними були його дослідження на теренах княжого Галича (1934–1941), де у 1936 р. було віднайдено фундаменти Успенського собору, пізніше там було виявлено саркофаг Ярослава Осмомисла. Ці дослідження мали важливе значення

для української науки. Наукова спадщина вченого налічує величезну кількість статей та монографій, найважливішими серед яких стали «Старий Галич» та «Археологія України». Брав він участь у багатьох міжнародних з'їздах та конференціях, а також в українських наукових зібраннях, виступаючи на них з різноманітними доповідями, представляючи українську науку на достойному рівні.

Зважаючи на значний внесок Ярослава Пастернака в українську науку та громадське життя, варто окрему увагу присвячувати вивченню такої непересічної особистості у закладах загальної середньої освіти. Оскільки саме через розгляд окремих постатей на тлі певної епохи якнайкраще формується національна свідомість та активна громадська позиція учнів. Однак через брак можливостей для висвітлення маловідомих постатей в навчальній програмі, зробити це можна через позакласну роботу, яка характеризується забезпеченням інтересів учнів та організовується у позаурочний час. Позакласна робота в своїй сутності має певні принципи, серед яких принцип добровільності, відвертості та ініціативності, зворотного зв'язку, співтворчості, системності, успішності, вибіркової, зв'язку з навчальною роботою, особистісного орієнтування тощо. Успішна їх реалізація відбудеться тільки тоді, коли сам процес позакласної діяльності буде організовано цілісно. Метою ж позакласної роботи є формування творчої особистості учня. Важливими для розуміння специфіки позакласної роботи є її функції, серед яких: виховна, навчальна, компенсаційна, креативна, розвивальна, проєктивна, соціалізуюча, рекреаційна тощо. Така робота має як позитивні аспекти: підвищення успішності учнів, розвиток навичок і талантів, особисте зростання, покращення емоційної стійкості та творче самовираження, так і негативні – обмеженість ресурсів, проблема управління часом, фінансові витрати.

Позакласна робота має великий вибір організаційних форм роботи, що поділяються на масові, групові та індивідуальні. На даний момент найпопулярнішими є такі форми, як тематичні вечори, предметні тижні, виставки

настінної преси, екскурсії, гуртки, конкурси, огляди, конференції, вікторини, створення шкільних газет та журналів тощо. Також варто відзначити індивідуальні форми позакласної роботи, серед яких: читання історичної літератури, відвідування архіву, робота в музеях, написання доповідей і рефератів, виконання цікавих, пізнавальних і творчих завдань. Це дає змогу для можливості інтеграції наукової спадщини Ярослава Пастернака у позакласну роботу, створюючи сприятливі умови для розвитку зацікавлень учнів. Безпосередньо залучити спадщину Ярослава Пастернака до такої роботи можна шляхом проведення екскурсій, як групової форми роботи, даючи змогу учням наочно побачити результати його досліджень, а також через віртуальні екскурсії, показуючи його відомі дослідження за кордоном, у м. Празі. З іншого боку, можна розвинути цікавість дітей до археології, як науки через тематичні вечори, роблячи акцент на досягненнях вченого, його життєвому шляху. Вивчення окремих аспектів життя Ярослава Пастернака можна інтегрувати шляхом організації тижня історії в школі, де в системі різноманітних заходів, що проводяться протягом всього тижня, в певні дні учні виконуватимуть якісь завдання, пов'язанні з діяльністю вченого. Цікавим видається створення шкільної історичної газети, де є місце для інтеграції аспектів життя та спадщини Я. Пастернака. Не менш популярними на даний момент є проєктна діяльність учнів та гурткова робота через яку можна досліджувати віхи діяльності Я. Пастернака. Шляхом реалізації подібних форм роботи учні мають можливість дізнаватися щось нове, цікаві факти та розвивати навички роботи в команді, гармонійної співпраці, поваги до минулого нашої держави, активної патріотичної позиції. Вчитель, з іншого боку, має свободу в організації позакласних заходів, маючи змогу спланувати цікаву та пізнавальну діяльність учнів, не будучи при цьому обмеженим навчальною програмою, що створить умови для глибшого розуміння певних маловідомих сторінок української національної історії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

І. Нормативно-правові акти

1. «Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України» : Наказ МОН України від 29.07.2019 № 1038. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/uploads/public/661/689/f5c/661689f5c3303237029945.pdf> (дата звернення: 20.05.2025).
2. Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття») : Постанова Каб. Міністрів України від 03.11.1993 № 896 : станом на 29 трав. 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-п#Text> (дата звернення: 15.05.2025).
3. Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти : Постанова Каб. Міністрів України від 30.09.2020 № 898 : станом на 2 верес. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-п#Text> (дата звернення: 15.05.2025).
4. Про затвердження концептуальних засад реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти : Наказ МОН України від 30.07.2024 № 1072. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-kontseptualnykh-zasad-reformuvannia-istorychnoi-osvity-v-systemi-zahalnoi-serednoi-osvity> (дата звернення: 20.05.2025).
5. Про затвердження професійного стандарту «Вчитель закладу загальної середньої освіти» : Наказ МОН України від 29.08.2024 № № 1225. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-profesiinoho-standartu-vchytel-zakladu-zahalnoi-serednoi-osvity> (дата звернення: 20.05.2025).
6. Про Національну доктрину розвитку освіти : Указ Президента України від 17.04.2002 № 347/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text> (дата звернення: 15.05.2025).

II. Праці Ярослава Пастернака

7. Пастернак Я. Археологія України : Первісна, давня та середньовічна історія України за археологічними джерелами. Торонто, 1961. 791 с.
8. Пастернак Я. Важливі проблеми етногенезу українського народу в світлі археологічних досліджень. *Український історик*. Нью-Йорк – Мюнхен, 1970. Чис. 4. С. 5–29.
9. Пастернак Я. Галицька катедра у Крилосі : Тимчасове звітлення з розкопів у 1936 і 1937 р. *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*. Львів, 1937. Т. 154 : Праці Історично-філософичної секції. С. I–XXI, 5 іл.
10. Пастернак Я. Ранні слов'яни в історичних, археологічних та лінгвістичних дослідженнях : (Пам'яті мого батька о. Івана Пастернака присвячую). *Український історик*. Нью Йорк – Мюнхен, 1972. 146 с.
11. Пастернак, Я. Старий Галич : Археологічно-історичні дослідження у 1850–1943 рр. Краків – Львів : Українське видавництво, 1944. 260 с.
12. Пастернак Я. Нововідкриті римські пам'ятки з Галичини і Волині. Відбитка : Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Т. 151. Львів, 1930. 7 с.
13. Пастернак Я. З великого часу. *Літопис Червоної Калини*. Львів, 1930. Чис. 3. С. 18–19.
14. Пастернак Я. Мої зустрічі зі старовиною. *Український історик*. Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен, 1978. Чис. 1/3. С. 63–75 ; чис. 4. С. 63–82.

III. Тогочасна газетна періодика

15. Віднова архикатедрального собора св. Юра. *Діло*. 1933. 10 вересня.
16. За місце катедри Осьмомисла. *Діло*. 1937. 24 серпня.
17. Княжими слідами. *Діло*. 1936. 13 серпня.
18. Крилос – княжий город. *Українські вісти*. 1937. 26 липня.
19. Митрополича катедра княжого Галича віднайдена. *Діло*. 1937. 4 серпня.
20. У церковних підземеллях. *Діло*. 1933. 27 лютого.

IV. Монографії і статті

- 21.Базильчук Л. В. Поняття, становлення і специфіка позакласної роботи в школі. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2009. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/29/visnuk_29.pdf (дата звернення: 12.05.2025).
- 22.Базильчук Л. Проблема організації позакласної роботи в загальноосвітній школі. *Вісник Черкаського університету. серія : педагогічні науки*. 2008. № 129. С. 6–10. URL: <https://eprints.cdu.edu.ua/1133/1/129-6-10.pdf> (дата звернення: 13.05.2025).
- 23.Балагурі Е. А. Ярослав Пастернак – дослідник старожитностей Українських Карпат. *Науковий вісник Ужгородського державного університету. Серія: Історія*. Ужгород : В-во В.Падяка, 1999. Вип. 4 : Доповіді 53-ї підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу УЖДУ, присвяченої 75-ій річниці з дня народження професора, доктора історичних наук Якова Ісаковича Штернберга. С. 47–49. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/30104/1/Балагурі%20Е.А..pdf> (дата звернення: 04.02.2025).
- 24.Булик Н. М. Археологія і влада: діяльність археологів Наукового товариства імені Шевченка в контексті пам'яткоохоронної реформи 1928 року. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 2017. Вип. 21. С. 258–284. URL: <https://surl.lu/tuiqso> (дата звернення: 09.04.2025).
- 25.Верига В. Дослідник підземного архіву України (пам'яті професора доктора ярослава пастернака). *Український історик*. 1970. № 4. С. 90–98. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Veryha_Vasyl/Doslidnyk_pidzemnoho_arkhivu_Ukrainy/ (дата звернення: 01.04.2025).
- 26.Вітюк М. Використання методу проектів на уроках історії. *Науковий журнал «ЛЮГОΣ. мистецтво наукової думки»*. 2019. № 3. С. 54–55. URL:

<https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/2617-7064/article/view/153/136>

(дата

звернення: 19.05.2025).

- 27.Глушко М. Антропологічні студії в науковому товаристві імені Шевченка (кінець XIX – 30-ті роки XX століття). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. Вип. 45. С. 413–436. URL: <https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/01/15-7.pdf> (дата звернення: 16.04.2025).
- 28.Гоян І., Коваль І. Феномен одного наукового відкриття, або Нове осмислення події, яка «випростувала хребет нації» : [про відкр. Я. Пастернаком місцезнаходження столиці Галицько-Волин. держави Галича]. *Етнос і культура*. 2008. № 4–5. С. 144–149. URL: <http://lib.pu.if.ua:8080/bitstream/123456789/6932/1/2008.pdf> (дата звернення: 17.04.2025).
- 29.Григорович А., Заяць О., Гладкевич М. Аналіз проблематики розвитку креативних здібностей у процесі позакласної роботи. *Молодь і ринок*. 2013. № 10. С. 83–89. URL: <https://surl.li/pwuzps> (дата звернення: 14.05.2025).
- 30.Добридень А. Розвиток творчої особистості учня у процесі виховної роботи педагога. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2018. Вип. 59. С. 198–206. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/59/23.pdf (дата звернення: 13.05.2025).
- 31.Домбровський О. Декілька недрукованих листів проф. Ярослава Пастернака. *Український історик*. 1971. Ч. 3–4. С. 106–113. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Dombrovskyi_Oleksandr/Dekilka_nedrukovanykh_listiv_prof_Yaroslava_Pasternaka.pdf (дата звернення: 18.04.2025).
- 32.Жарков О. О., Коломієць Ю. В. Роль і значення позакласної роботи у загальній системі навчання. URL:

https://www.rusnauka.com/26_OINXXI_2009/Pedagogica/52580.doc.htm (дата звернення: 13.05.2025)

33. Жолоб Г., Стасюк А., Коваль І. Ярослав Пастернак – дослідник Галицької Трої. *Галич. Збірник наукових праць* /за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2018. Серія 2. Випуск 2. 288 с.
34. Зарубій Е. І., Куценяк О. Я. Виставка «Ярослав Пастернак – дослідник “галицької Трої”». *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 2017. Вип. 21. С. 451–460. URL: <https://surl.li/ntwtbe> (дата звернення: 10.04.2025).
35. Зосімов Є. В., Дефорж Г. В. Форми організації позакласної роботи учнів у навчанні біології. *Наукові записки молодих учених*. 2020. № 13. URL: <https://phm.cuspu.edu.ua/ojs/index.php/SNYS/article/view/2094> (дата звернення: 17.05.2025)
36. Камбалова Я. М. Методичні аспекти формування знань про історичну особистість в учнів загальноосвітньої школи: на прикладі теми «Кирило-Мефодіївське товариство». *Історія в школі*. 2016. №11/12. С. 5–8.
37. Кисельова О.Б. Діджитал-екскурсія як форма організації позакласної роботи здобувачів освіти. *Актуальні проблеми освітньо-виховного процесу та шляхи їх вирішення в умовах сучасних викликів: збірник наукових праць за матеріалами наукової інтернет-конференції з проблем вищої освіти і науки*. 2022. С. 93–97. URL: <https://api.dspace.khadi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/b0eae820-bdfa-4da4-ba68-3d88855443c7/content> (дата звернення: 16.05.2025).
38. Коваль І. Вітольд Ауліх та археологічні студії княжого Галича. *Галич. Збірник наукових праць* /за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ : «Лілея-НВ», 2016. Серія 2. Випуск 1. 277 с.
39. Коваль І., Миронюк І. Ярослав Пастернак – дослідник старожитностей України. Івано-Франківськ : Нова зоря, 2006. 143 с. URL:

https://shron1.chtyvo.org.ua/Koval_Ihor/Yaroslav_Pasternak_-_doslidnyk_starozhytnosti_Ukrainy.pdf (дата звернення: 06.04.2025).

40. Коваль І. Участь визначних українських археологів у визвольних змаганнях (1914–1920 рр.) *Галичина: науковий і культурнопросвітний краєзнавчий часопис*. Івано-Франківськ, 2014. Ч. 25–26 : 1918–2013. До 95-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. С. 201–206. URL: <https://surl.li/fjtlln> (дата звернення: 17.05.2025).
41. Козачок Я. Виховання школяра в позакласній і позашкільній діяльності. *Педагогічний альманах : збірник праць молодих науковців [Електронне видання]*. 2016. Вип. 1. С. 183–189. URL: http://lib.ndu.edu.ua:8080/dspace/bitstream/123456789/585/1/Pedagogichniy_almanah_V_1_2016.pdf.pdf (дата звернення: 05.05.2025).
42. Коляда І. А. Теоретико-методичні засади висвітлення ролі історичної особи на уроках з історії України у 9 класі при вивченні теми: «Російсько-французька війна 1812 р. і Україна (І. Котляревський – організатор козацьких полків у війні 1812 р.)». *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2013. Вип. 21. С. 301–310. URL: <https://surl.li/kdqyxb> (дата звернення: 08.05.2025).
43. Кушнір Р. М., Фелонюк А. В. Наукове товариство імені Шевченка: історія, сьогодення, майбутнє. *Вісник Національної академії наук України*. 2019. № 1. С. 64–84. URL: <http://visnyk-nanu.org.ua/ojs/index.php/v/article/view/690/692> (дата звернення: 14.04.2025).
44. Лещух Р. Й. Северин Пастернак (до 120-річчя від дня народження). *Палеонтологічний збірник*. 2018. № 50. С. 73–80. URL: <https://journals.lnu.lviv.ua/index.php/paleontology/article/view/52/50> (дата звернення: 03.04.2025).
45. Мирончук Н. М. Позаурочна діяльність старших підлітків: аналіз стану організації та шляхи оптимізації. *Теоретико-методичні проблеми виховання*

дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. 2008. Вип. 12. С. 316–325. URL: <https://surl.li/eetded> (дата звернення: 05.05.2025).

46. Молоткіна В. Вивчення історичних постатей на уроках історії України як засіб формування креативності мислення учнів. *Український літопис*. 2023. № 2. С. 53–63. URL: <https://ukrlitopus.com.ua/index.php/ukrlitopus/article/view/390/322> (дата звернення: 05.05.2025).
47. Моцак С. Вивчення історичних постатей на уроках Всесвітньої історії в старшій школі. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін : науково-педагогічний журнал*. 2019. № 7. С. 89–93. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b897b1ca-055f-49ba-a658-3d9185595b58/content> (дата звернення: 01.05.2025).
48. Музей НТШ творить відділ воєнних пам'яток [Розмова з директором Я. Пастернаком]. *Назустріч*. 1936. 17 вересня. № 17.
49. Пархоменко О. М. Теоретичні основи організації позакласної виховної роботи та її значення у формуванні особистості молодшого школяра. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2017. Вип. 21. С. 135–146. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/708836/> (дата звернення: 09.05.2025).
50. Петрик В. Минуло 130 років з дня народження Ярослава Пастернака, фотографії старого Львова. *Фотографії старого Львова*. 2022. 3 січня. URL: <https://photo-lviv.in.ua/mynulo-130-rokiv-z-dnia-narodzhennia-yaroslava-pasternaka/> (дата звернення: 17.05.2025).
51. Петух Г. М. Краєзнавчий гурток як форма організації позакласної роботи з географії. *Наукові записки Херсонського відділу Українського географічного товариства : збірник наукових праць*. Херсон, 2014. Вип. 6. URL: <https://ekhsuir.kspu.edu/server/api/core/bitstreams/362b2c61-f66d-49a2-bdfc-06af0ea382d5/content> (дата звернення: 10.05.2025)

- 52.Поліщук О. П. Роль позакласної виховної роботи у формуванні моральних цінностей молодших школярів. *Інноваційна педагогіка*. 2018. Вип. 3. С. 262–264. URL: <http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2018/3/60.pdf> (дата звернення: 13.05.2025).
- 53.Пугаченко М. К. Художній аналіз скляних виробів, знайдених у розкопках Ярослава Пастернака на Львівщині 1936–1944 років. *Український мистецтвознавчий дискурс*. 2023. № 5. С. 100–112. URL: <https://doi.org/10.32782/uad.2023.5.11> (дата звернення: 17.04.2025)
- 54.Середа О. «Танець душі»: публіцистика Марії Пастернак. *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. 2018. Вип. 8. С. 364–380. URL: <https://surl.li/xmhvli> (дата звернення: 03.04.2025).
- 55.Ситник О. Ярослав Пастернак – визначний український археолог ХХ ст. (до 120-річчя з дня народження). *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 2013. Вип. 17. С. 11–21. URL: <https://surl.li/fqxlek>
- 56.Сокіл Г. Фольклор у науковій діяльності Ярослава Пастернака. *Матеріали до української етнології*. 2013. Вип. 12. С. 147–152. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0000162067> (дата звернення: 17.04.2025)
- 57.Ребенок В. Р. Позакласна робота з історії: особливості і форми. *Теорія та методика навчання суспільствознавчих дисциплін*. 2021. Вип. 8. С. 86–88. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b64f14ea-fa48-4ca4-9c78-f0d2047ba1b7/content> (дата звернення: 16.05.2025).
- 58.Рогова Т. В. Організація позакласної виховної роботи з підлітками та її значення у формуванні моральної поведінки. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Т. 2, Вип. 21. С. 219–222. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2020/21/part_2/51.pdf (дата звернення: 11.05.2025).

59. Романюк Т. П. Листи історика Ярослава Пастернака з фронтів Першої світової війни. *Військово-науковий вісник*. 2013. Вип. 20. С. 109–125. URL: <https://surl.lu/fyjksh> (дата звернення: 15.05.2025).
60. Романюк Т. Листування Ярослава Пастернака й Іларіона Свенціцького. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 2015. Вип. 19. С. 208–260. URL: <https://surl.li/ivnyle> (дата звернення: 15.04.2025).
61. Романюк Т. Навчання та дослідницька праця Ярослава Пастернака у період еміграції (1920–1928). *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Львів, 2006. Вип. 10. С. 318–328. URL: <https://www.inst-ukr.lviv.ua/files/10/39Romanuk.pdf> (дата звернення: 14.04.2025).
62. Романюк Т. Наукова діяльність Ярослава Пастернака у період Другої світової війни (1939–1944 рр.). *Археологічні дослідження Львівського університету : збірник наукових праць / Львівський національний університет імені Івана Франка*. Львів, 2005. Вип. 8. С. 169–178. URL: <https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/01/9-25.pdf> (дата звернення: 10.04.2025).
63. Романюк Т. Ярослав Пастернак: родина, особистість, творчість. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Львів, 2010. Вип. 14. С. 454–493. URL: <https://www.inst-ukr.lviv.ua/files/14/033Romaniuk.pdf> (дата звернення: 01.04.2025).
64. Романюк Т. Ярослав Пастернак. Життєпис вченого. Львів : Манускрипт–Львів, 2018. 424 с. (Серія монографічна, число 4).
65. Рудницька-Юрійчук І. Р. Марія Пастернакова – педагог, вихователь дошкілля в українській діаспорі Канади. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка»)*. Київ, 2021. Вип. № 5 (5). С. 554–562. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-5\(5\)-554-563](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-5(5)-554-563) (дата звернення: 02.04.2025)

66. Русановська Я. О. Роль та місце позакласної роботи у формуванні особистості школяра. *Методика навчання природничих дисциплін у середній та вищій школі*. 2014. С. 214–215.
67. Терський С. В., Омельчук Б. А. Археологічні матеріали Ярослава Пастернака у музейних колекціях. *Historical and cultural studies*. 2014. Vol. 1, Num. 1. С. 89–94. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4617/cvterskiybaomelchuk.pdf> (дата звернення: 24.04.2025).
68. Титунь О. Л. Функціонування понять «позаурочна виховна робота» та «позакласна виховна робота» у сучасній педагогічній науці. *Вісник Прикарпатського університету. педагогіка*. 2010. Вип. XXX. С. 142–145. URL: <http://lib.pnu.edu.ua/files/Visniki/visnyk-pedagogika-2010-30.pdf> (дата звернення: 12.05.2025).
69. Фруктова Я. С. Сучасні форми позакласної роботи з учнями. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. 2006. № 43. С. 181–186. URL: <https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/view/1070/962> (дата звернення: 11.05.2025).
70. Шевчук О. Б. Позакласна робота з української літератури як складова професійно-педагогічної діяльності вчителя-словесника. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16 : творча особистість учителя: проблеми теорії і практики*. 2013. Вип. 21. С. 239–243. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/23227/Shevchuk%20O.%20B..pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 10.05.2025).

V. Методичні матеріали

71. Василівська каплиця. *drymba.com*. URL: <https://drymba.com/uk/1036595-vasylivska-kaplytsya-krylos> (дата звернення: 17.05.2025).
72. Виставка «Наказано не знати: українські археологи в лещатах тоталітаризму». *Український інститут національної пам'яті* [офіційний веб-сайт]. URL: <https://uinp.gov.ua/vystavkovi-proekty/vystavka-nakazano-ne>

- [znaty-ukrayinski-arheology-v-leshchatah-totalitaryzmu](#) (дата звернення: 19.05.2025).
- 73.Музей історії давнього Галича – Крилос. *КАРПАТИ.INFO*. URL: <https://www.karpaty.info/ua/uk/if/fr/krylos/museums/history/> (дата звернення: 17.05.2025).
- 74.Предметні тижні в школі. *Педрада (Портал освітян України)*. URL: <https://oplatforma.com.ua/article/246-qqq-16-m11-07-11-2016-organizovumo-predmetniy-tijden-u-zagalnoosvtnomu-navchalnomu-zaklad> (дата звернення: 13.05.2025).
- 75.Успенський собор (фундаменти). *drymba.com*. URL: <https://drymba.com/uk/1036596-uspensky-y-sobor-fundamenty-krylos> (дата звернення: 17.05.2025).
- 76.Pražský hrad. *Pražský hrad pro návstevniky*. URL: <https://www.hrad.cz/cs/prazsky-hrad-pro-navstevniky> (date of access: 18.05.2025).
- 77.12 benefits of co curricular activities in schools! – castle mark schools. *Castle Mark Schools*. URL: <https://castlemarkschools.com/the-benefits-of-co-curricular-activities-in-schools/> (date of access: 17.05.2025).
- 78.Benefits of co-curricular-activities as academics in school. *Ahmedabad*. URL: <https://globalindianschool.org/ahmedabad/blog-details/benefits-of-co-curricular-activities> (date of access: 19.05.2025).
- 79.Francesca Aton. Do you dig it? See the world's 12 most notable archaeological finds. *ARTnews.com*. 2023. January 12. URL: <https://www.artnews.com/list/art-news/artists/archaeology-news-most-important-finds-1234651600/moai-statues-easter-island-chile/> (date of access: 17.05.2025).
- 80.Siddiqui A. Co-Curricular activities: types with 100+ examples, implementation, and challenges. *Suraasa | Empowering Teachers for Professional and Financial*

Growth. URL: <https://www.suraasa.com/blog/co-curricular-activities> (date of access: 17.05.2025).

VI. Відеоматеріали

- 81.Суспільне Івано-Франківськ. У Крилосі показали унікальні фото та фрагмент фільму про дослідження Галича в 1930-х роках, 2022. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=zUPz9Wl-Yio> (дата звернення: 17.05.2025).
- 82.Українська Галицька Партія. Галичина - колыска української державності, 2017. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=3nT6FggzvbA> (дата звернення: 16.05.2025).
- 83.Цікава Історія. Цікава історія. 9. історичні постаті. Ярослав Пастернак – «український шліман» та «галицька троя», 2020. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=j5-902Dbg7U> (дата звернення: 16.05.2025).
- 84.Ihor Martyniv. Крилос. Давня столиця короля Данила, 2020. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=gT-XeoanAyw> (дата звернення: 16.05.2025).

VII. Енциклопедичні і довідкові видання

- 85.Українські історики ХХ століття. Біобібліографічний довідник. Серія «Українські історики». Випуск 2, частина 3. Київ, 2006. 315 с.

VIII. Підручники і посібники

- 86.Венцева Н. О. Вивчення історичних постатей на уроках історії України в 7 класі. : навч. посіб. Харків : Основа, 2010. 127 с. URL: <https://www.calameo.com/read/00314184383d9a9aab434> (дата звернення: 20.05.2025).
- 87.Волкова Н. П. Педагогіка : навч. посіб. 2-ге вид. Київ : «Академвидав», 2007. 616 с.
- 88.Пічкур М. О., Демченко І. І., Базильчук Л. В. Методика викладання образотворчого мистецтва: позакласна робота : навч. посіб. Умань : Алмі,

2010. 264 с. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/643/1/POSAKLASNA_ROB.pdf

(дата звернення: 10.05.2025).

89.Торяник В. М., Хрідочкін А. В., Джинджоян В. В. Екскурсологія : підручник. Дніпро : ДГУ, 2022. 370 с.

90.Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. Київ : Видавничий центр «Академія», 2002. 528 с.

91.Чернявський С. Як створити сучасну шкільну газету : навч. модуль. Київ : Акад. укр. преси, 2014. 75 с. URL: <https://www.aup.com.ua/uploads/modul.pdf> (дата звернення: 20.05.2025).

ІХ. Навчальні програми

92.Програми з позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого напрямку. Збірник програм. Брошнів-Осада, 2017. 328 с. URL: <https://surl.li/bmdavm> (дата звернення: 15.05.2025).

ДОДАТКИ

Додаток А

Іван Пастернак – батько Ярослава Пастернака

Джерело: Жолоб Г., Стасюк А., Коваль І. Ярослав Пастернак – дослідник Галицької Трої. *Галич. Збірник наукових праць* /за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2018. Серія 2. Випуск 2. 288 с.

Ольга Пастернак- матір Ярослава Пастернака

Джерело: Жолоб Г., Стасюк А., Коваль І. Ярослав Пастернак – дослідник Галицької Трої. Галич. Збірник наукових праць /за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2018. Серія 2. Випуск 2. 288 с.

Ярослав Пастернак – старшина УГА

Джерело: Жолоб Г., Стасюк А., Коваль І. Ярослав Пастернак – дослідник Галицької Трої. Галич. Збірник наукових праць /за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2018. Серія 2. Випуск 2. 288 с.

Марія Пастернак – дружина Ярослава Пастернака

Джерело: URL: <https://esu.com.ua/article-878859>

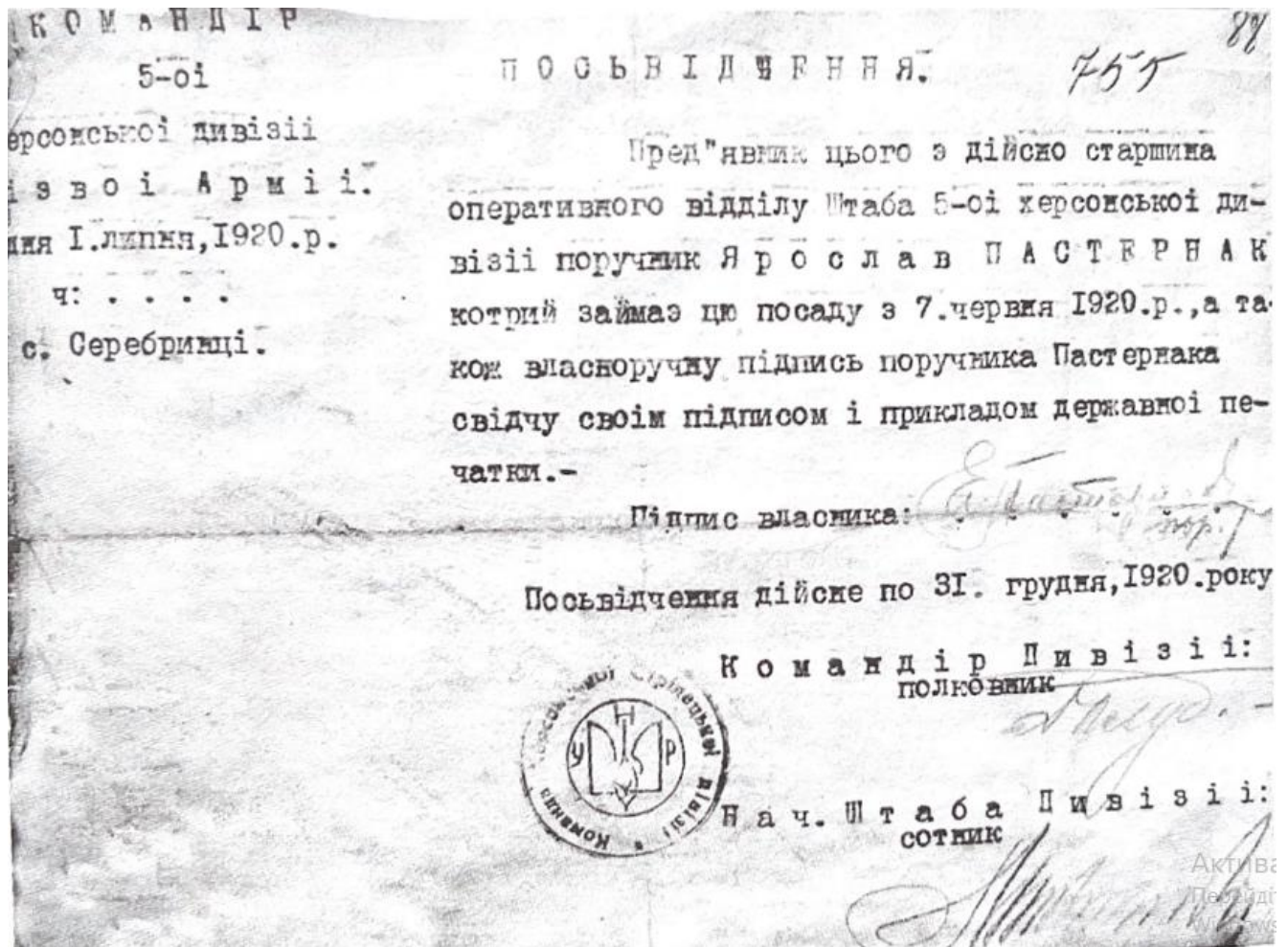
Лист Марії Пастернак до Ярослава Пастернака

7.8.29. 8½ год. рано
 хор Вухо!

Голошу електрично, що пловба
 перестала боліти, але за це ві-
 сідельний раток думає про Того.
 Не зачитає мене вже пром
 змислити, зі чона має канувати
 богаго інших річок до думання.
 Думає, що може лекше її
 куде коли Того не пишме,
 а Стотім туде зі мною до
 своїх вроданих обов'язків.
 Ртвар, що Стити на картці
 зі шкільною зошитом, але
 її знаєш моїми пром не.
 к еформантівка, - от хоту і

Джерело: Жолоб Г., Стасюк А., Коваль І. Ярослав Пастернак – дослідник Галицької Трої. Галич. Збірник наукових праць /за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2018. Серія 2. Випуск 2. 288 с.

Посвідчення Ярослава Пастернака – старшини 5-ї херсонської дивізії

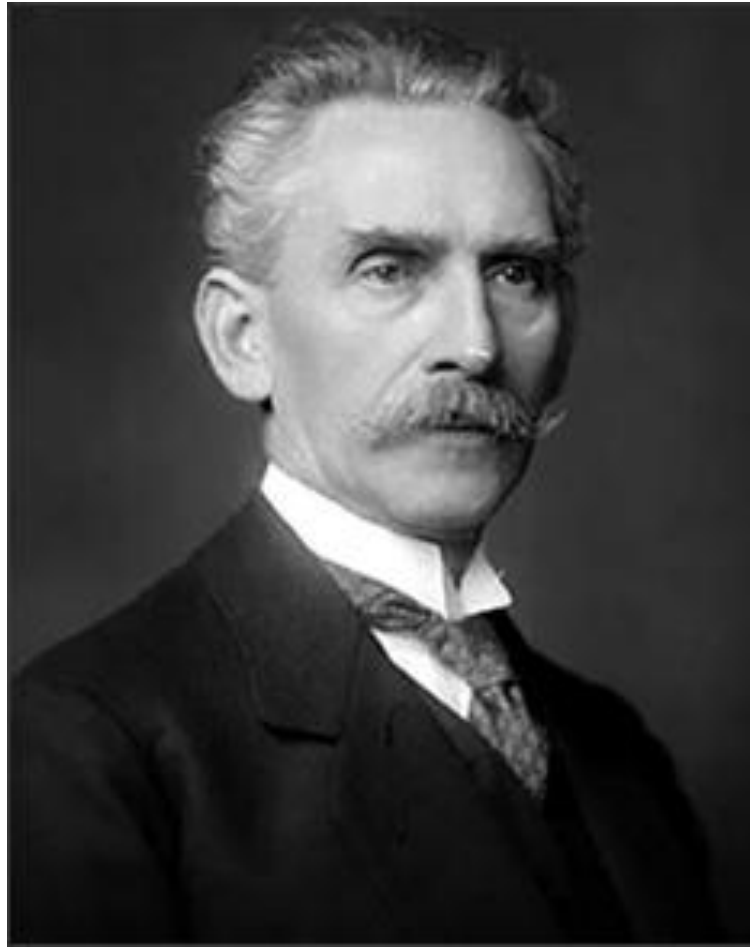
Джерело: Жолоб Г., Стасюк А., Коваль І. Ярослав Пастернак – дослідник Галицької Трої. Галич. Збірник наукових праць /за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2018. Серія 2. Випуск 2. 288 с.

Ярослав Пастернак

Джерело: URL:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BA_%D0%AF%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2_%D0%86%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87

**Любор Нідерле – науковий наставник Ярослава Пастернака під час навчання
у Карловому університеті**

Джерело: URL: <https://esu.com.ua/article-74096>

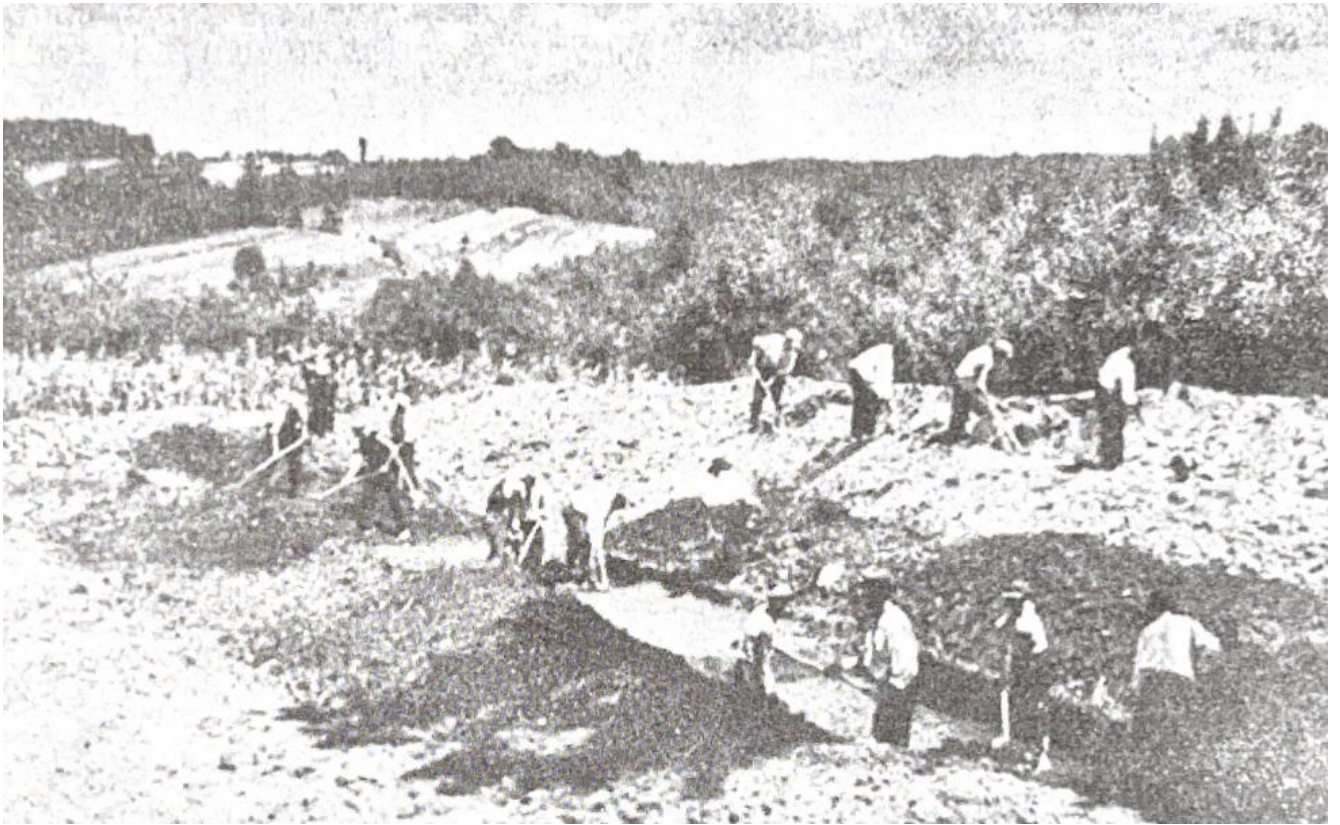
Розкопки Успенського Собору Ярославом Пастернаком

Джерело: URL: <https://osmomysl-1.localhistory.org.ua/2/>

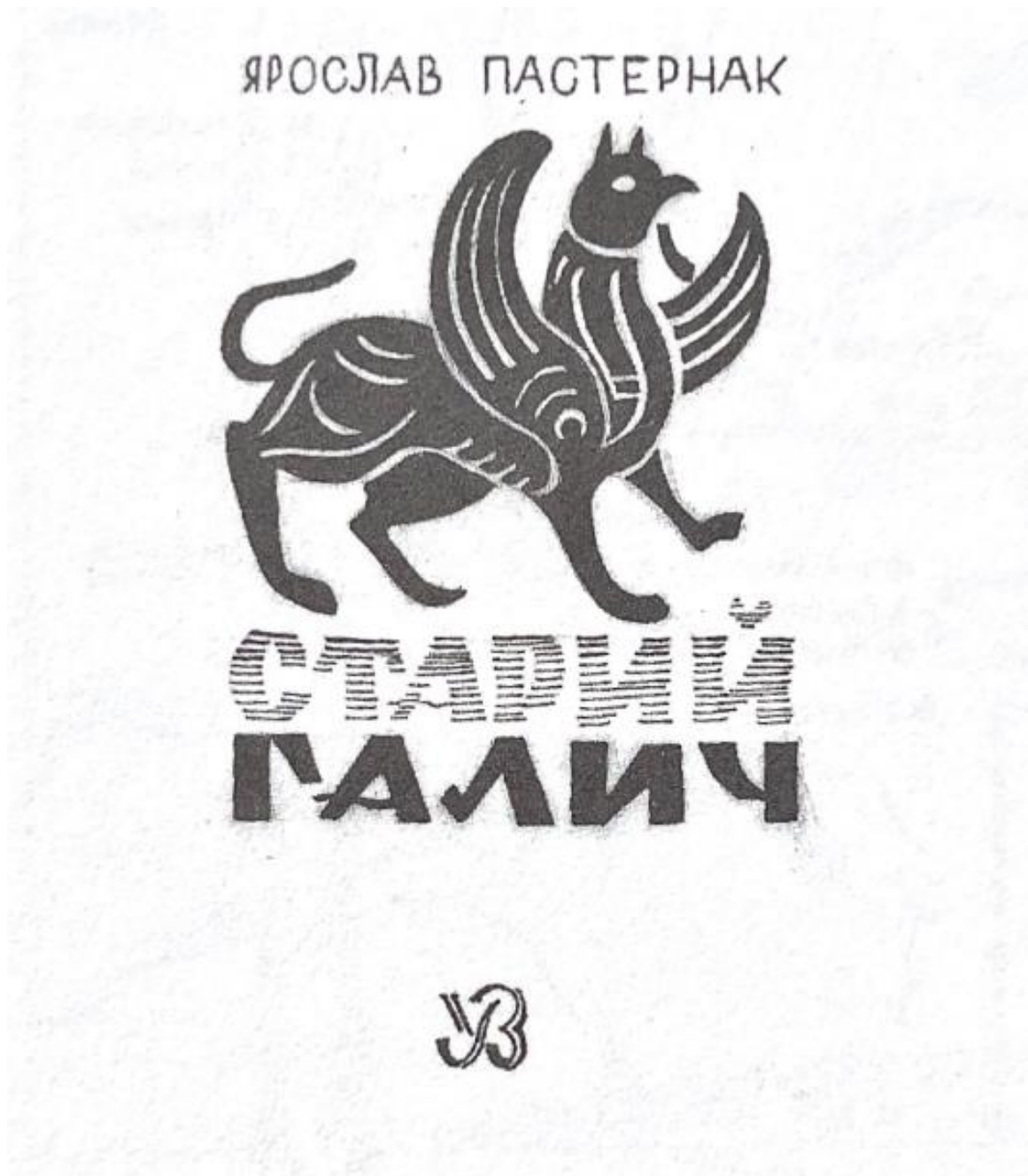
**Саркофаг, знайдений Ярославом Пастернаком влітку 1937 року у селі
Кринос**

Джерело: URL: <https://osmomysl-1.localhistory.org.ua/2/>

Розкопки на Золотому Тоці (1939 – 1941 рр.)

Джерело: Жолоб Г., Стасюк А., Коваль І. Ярослав Пастернак – дослідник Галицької Трої. Галич. Збірник наукових праць /за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2018. Серія 2. Випуск 2. 288 с.

Титульна сторінка праці Ярослава Пастернака «Старий Галич»

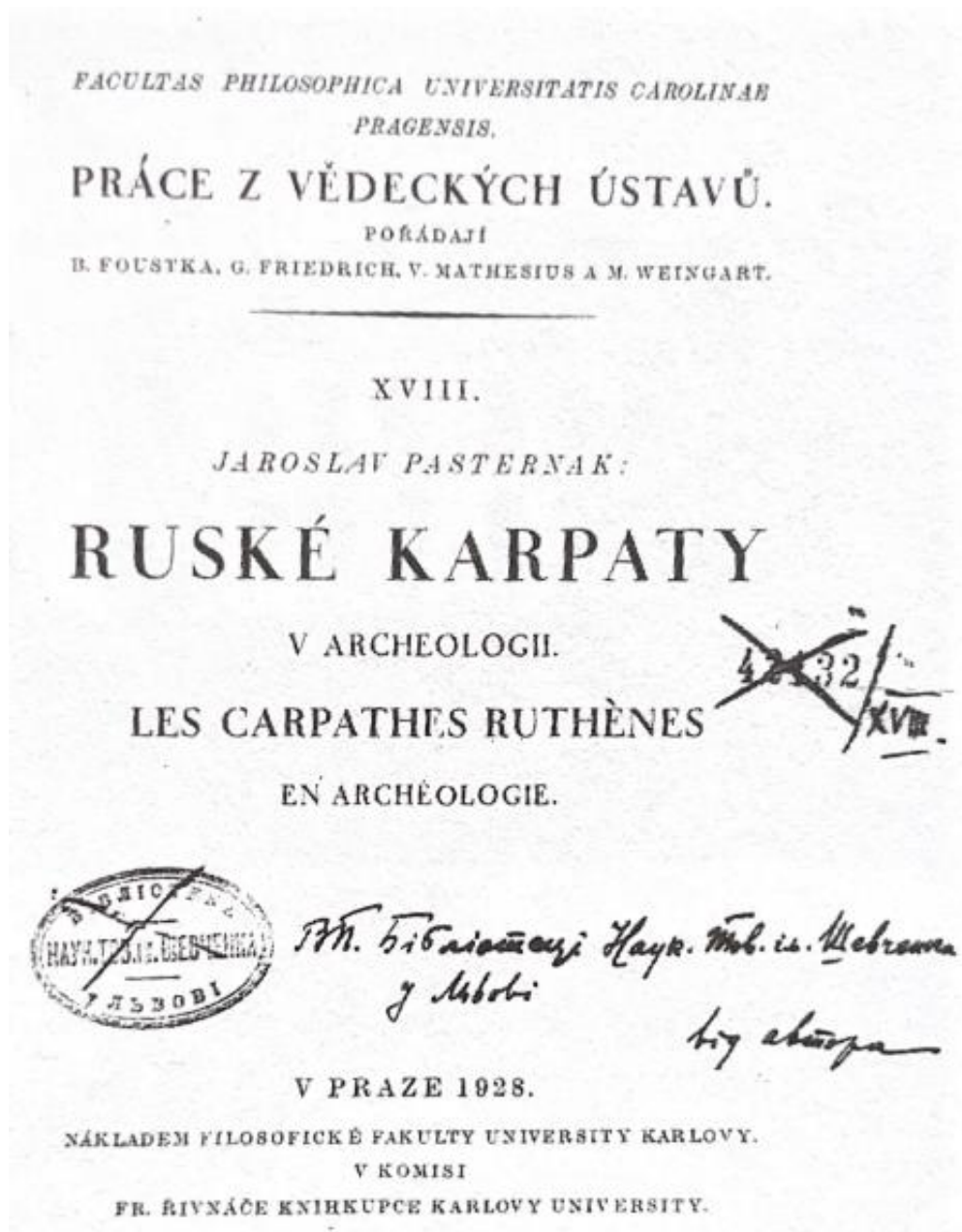
Джерело: Жолоб Г., Стасюк А., Коваль І. Ярослав Пастернак – дослідник Галицької Трої. Галич. Збірник наукових праць /за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2018. Серія 2. Випуск 2. 288 с.

Карта археологічних розкопок Ярослава Пастернака

Джерело: Жолоб Г., Стасюк А., Коваль І. Ярослав Пастернак – дослідник Галицької Трої. Галич. Збірник наукових праць /за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2018. Серія 2. Випуск 2. 288 с.

Докторська дисертація Ярослава Пастернака

Джерело: Жолоб Г., Стасюк А., Коваль І. Ярослав Пастернак – дослідник Галицької Трої. Галич. Збірник наукових праць /за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2018. Серія 2. Випуск 2. 288 с.

Таблиця «Основні напрями і форми позакласної роботи»

Масова:	Групова:	Індивідуальна:
Історичні вечори. Лекції та бесіди. Історичні екскурсії. Олімпіади. Конференції. Вікторини та конкурси. Перегляд кінофільмів. “Тиждень історії в школі”.	Історичний гурток. Історичні вечори і клуби. Походи і експедиції. Випуск історичних газет і журналів. Лекторії. Факультативи.	Читання історичної літератури. Відвідування архіву. Робота в музеї. Написання рефератів і доповідей. Виконання творчих завдань.

Джерело: URL:

<http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/3123/Dubinskyi-V.A.-Metodyka-vykladannia-istorii-v-shkoli.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Таблиця «Тиждень історії в школі»

День тижня	Заходи
Понеділок 06.01.2025.	Відкриття тижня історії, ознайомлення із його планом (5–11 класи); Марафон перегляду історичних фільмів (9–11 класи) Інформаційна хвилинка «2 січня – день народження видатного українського археолога Ярослава Пастернака (5–11 класи).
Вівторок 07.01.2025.	Створення лінії часу «Життєвий шлях Ярослава Пастернака» (9–11 класи). Онлайн екскурсія Львівським історичним музеєм (5–9 класи).
Середа 08.01.2025.	Конкурс проєктів «Постаті, що змінили Україну» (9–11 класи). Фотовиставка «Я – українець» (5–7 класи).
Четвер 09.01.2025.	Створення стінгазети «Археологи з Україною в серці – Ярослав Пастернак, Олег Ольжич, Федір Вовк» (10–11 класи). Конкурс есе «Роль мови у формуванні та збереженні національної свідомості» (9–11 класи)
П'ятниця 10.01.2025.	Створення інтелект-карти «Культура України» (8–11 класи). Підведення підсумків тижня історії, оголошення переможців конкурсів та їх нагородження (9–11 класи)

План-конспект позакласного заходу

Клас: 9

Тема заняття: «Градчани – серце Праги»

Форма заняття: віртуальна екскурсія.

Мета заняття:

Навчальна:

- Ознайомлення із археологічними дослідженнями Я. Пастернака в м. Празі.
- Розкрити роль Ярослава Пастернака у розвитку історичної науки та показати його внесок у збереження культурної пам'яті слов'янських народів.
- Ознайомити учнів з історико-культурною спадщиною району Градчани в Празі як важливим європейським центром спадщини.
- Розкрити основні віхи життя та діяльності Я. Пастернака.
- Поглибити знання учнів про середньовічну Чехію.

Розвивальна:

- Сприяти розвитку критичного та логічного мислення.
- Розвивати навички історичного аналізу, вміння порівнювати та зіставляти факти.
- Розвивати пізнавальний інтерес до археології та постатей вітчизняних науковців.
- Розвивати в учнів винахідливість, кмітливість, вміння нестандартно вирішувати завдання.

Виховна:

- Виховувати повагу до національної та європейської культурної спадщини.
- Виховувати в учнів почуття гордості за наукові досягнення українців.

- Виховувати повагу до історичного минулого різних країн світу.
- Виховувати в учнів толерантність один до одного.
- Виховувати повагу в колективі.
- Заохочувати до збереження історичної пам'яті.

Обладнання: наочний матеріал, мультимедійна презентація, сайт, де розміщено віртуальний огляд замкового комплексу (<https://www.hrad.cz/uk/prague-castle-for-visitors/virtual-tour>)

План позакласного заняття

1. Організаційний етап.
2. Основна частина.
3. Висновки.

Хід заходу

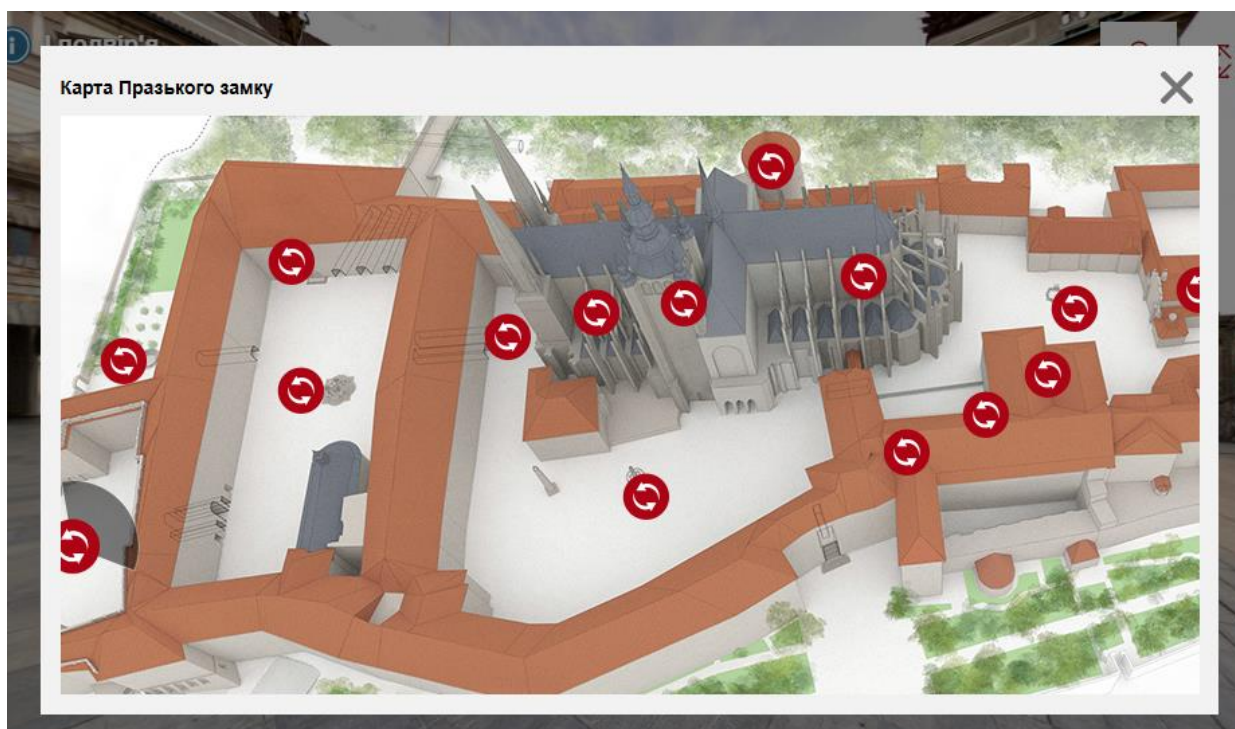
I. Організаційний момент.

Вчитель: Доброго дня, шановні учні! Сьогодні ми з вами відправимося у віртуальну подорож до Градчан – серця міста Праги. Ми побачимо багато визначних місць та пам'яток і дізнаємося хто такий Ярослав Пастернак і яке відношення він мав до Праги та безпосередньо до Градчан.

Вчитель: Наша подорож складатиметься із чотирьох зупинок, кожна з яких познайомить нас із певною історичною пам'яткою і під час яких ми з вами будемо виконувати різноманітні захопливі завдання.

Зупинка №1 «Празький Град»

(Віртуальна демонстрація Празького замку, карти замкового комплексу)

Вчитель: Празький Град - стародавній символ Праги є найбільш значущим пам'ятником і однією з найважливіших культурних установ Чехії. Згідно з Книгою рекордів Гіннеса, Празький Град, довжиною 570 метрів і шириною 130 метрів, є найбільшим суцільним замковим комплексом у світі, що займає площу майже 70 000 кв.м. Внесений до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, він складається з великої композиції палаців і церковних будівель різних архітектурних стилів, від будівель римського стилю X століття до готичних церков та палаців XIV століття.

Вважається, що Празький Град був заснований близько 880 року князем Борживоєм з роду Пршемисловичів. У ранньому середньовіччі місце де знаходився замок, було укріплене ровом і валом з глини і каменів. До XII століття Прага активно забудовувалася. На той час Празький Град мав собор Святої Марії, капелу Святого Маврикія, ротонду Святого Віта (з 1060 року) будинок єпископа, собор Святого Юрія (з монастирем), князівський палац, Чорну вежу, а також рів з валом. Стіни Граду були часів IX-X століть. Вишеград в той час теж переживав

період розквіту, вважався краще укріпленим і в ту пору саме він був резиденцією правителів.

Перебудова Граду почалася в XIV столітті. Її ініціював король Карл IV. По приїзду в 1333 році в Прагу він наказав звести двоповерховий розкішний палац. Новий палац був побудований в готичному стилі, але розташувався на місці колишнього романського палацу, знищеного пожежею 1303 року. Через деякий час палацовий комплекс, який стояв неподалік від тодішньої новобудови - собору Святого Віта - доповнили капелою всіх святих.

Вчитель: У 1618 році почався довгий період воєн, в ході яких Празький Град був пошкоджений і пограбований. Він використовувався імператорами тільки у виняткових випадках і дуже рідко. Остання велика відбудова замку була проведена у другій половині XVIII століття. Однак сьогодні на цьому занятті ми поговоримо з вами не тільки про Празький град, але й про людину, котра в 1920-х рр. доклалася до дослідження цього замкового комплексу. Це був українець, видатний археолог, музейник та етнограф – Ярослав Пастернак.

(демонстрація світлин Я. Пастернака)

Вчитель: Життєвий шлях привів його до Праги після служби спочатку на фронтах Першої світової війни, пізніше у лавах Української Галицької Армії та

потрапляння до таборів для інтернованих в м. Ліберець (Чехія) та м. Йозефів (Чехія). Отримавши право на вільне пересування у 1922 р. він розпочав навчання у Карловому університеті у Празі.

Вчитель: Упродовж навчання Я. Пастернак, не без участі проф. Л. Нідерле, що був його науковим наставником, включений до складу державної експедиції Чеського інституту археології, що розпочала грандіозні археологічні розкопки на Празькому Граді.

Сьогодні на території замкового комплексу розташовано ряд об'єктів: I - Празький Град. Старий королівський палац; II - Постійна експозиція Історія Празького Граду; III - Празький Град. Базиліка Святого Георгія; IV - Скарбниця собору Святого Віта; V - Празький Град. Золота вуличка з вежею Даліборка; VI - Празький Град. Картинна галерея; VII - Празький град. Порохова вежа «Мігулка» з виставкою замкової охорони; VIII - Празький Град. Кафедральний собор Св. Віта; IX - Виноградник святого Вацлава; X - Південна вежа собору Святого Віта.

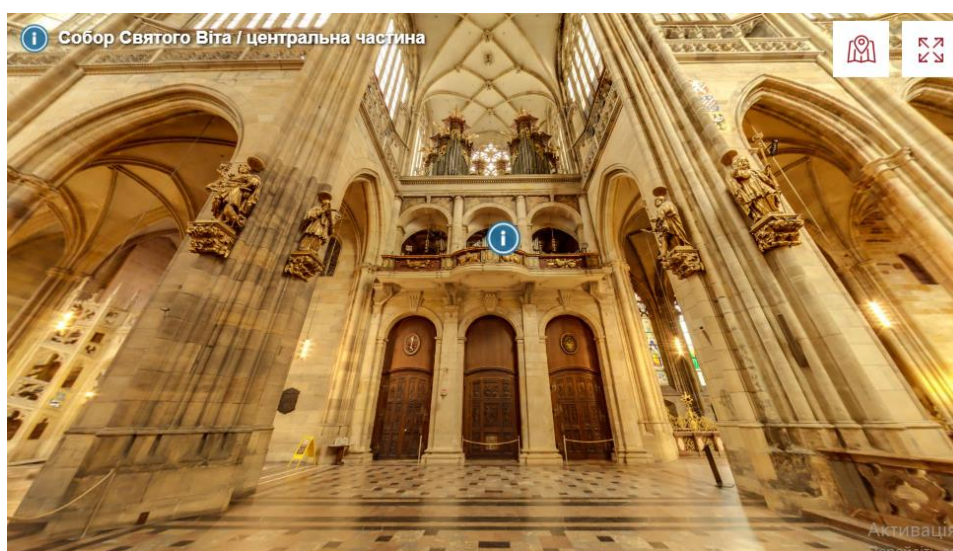

Зупинка №2 «Собор святого Віта»

Вчитель: Наша наступна зупинка це Собор святого Віта, що є найбільшим і найголовнішим храмом Праги та Чехії, це один з найвідоміших соборів у світі, видатний взірець культового будівництва, як за технічними характеристиками,

так і за художнім рівнем. Його старовинні шпилі уже понад 600 років надають особливу чарівність Празькому Граду. Крім богослужінь собор служив місцем коронації чеських королів і королев до 1836 року, місцем поховання останків святих покровителів, государів, дворян та архієпископів. Нині це один із символів Праги.

(демонстрація собору святого Віта)

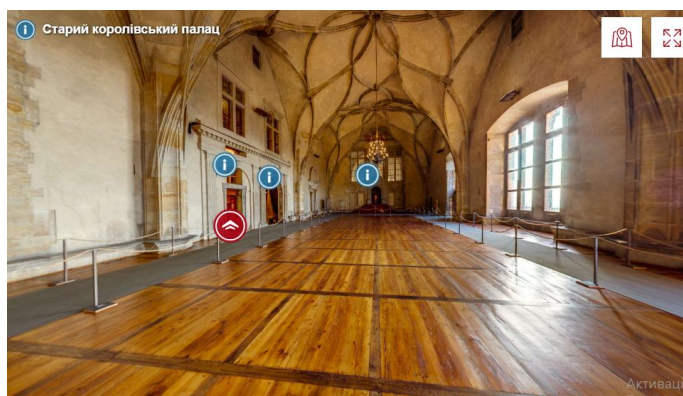
Вчитель: У червні 1925 р. на найбільшому подвір'ї королівського замку, що чесько-словацькою владою розглядався як майбутня резиденція президента ЧСР Томаша Масарика, розпочалися дослідження давніх романських будівель: базилики на місці катедри св. Віта і єпископської палати XI ст.

Зупинка №3 «Старий королівський палац»

Вчитель: Цікавою пам'ятку для нас є Старий королівський палац. Первісна князівська резиденція, переважно дерев'яна, була побудована на території Празького Замку ще на рубежі IX і X століть. Її точне місце розташування не задокументоване. У XII столітті князь Собеслав побудував кам'яний князівський палац у романському стилі поруч з новозбудованою замковою стіною. Його залишки досі зберігаються під землею.

Вчитель: Король і імператор Карл IV розширив романську будівлю в першій половині XIV століття, в результаті чого з'явився готичний палац зі склепінчастою репрезентаційною зоною і поясом аркад на північній стороні. Після сходження Габсбургів на чеський престол зали Старого королівського палацу використовувалися для коронаційних церемоній і з'їздів, як зали засідань, офіси і депозитарії.

Вчитель: Дослідження, що там проводилися Я. Пастернаком у 1925 р. здобули широке визнання від самого президента ЧСР Томаша Масарика, який пропонував археологу громадянство ЧСР і висловив йому особисту подяку.

Зупинка №4 «Золота вуличка»

Вчитель: На екрані ви можете побачити наступну зупинку нашого віртуального маршруту – Золоту вуличку.

Вчитель: Одне із знакових місць Празького замку - Золота вуличка, що з'явилася наприкінці XV століття, після будівництва нового північного замкового укріплення. Мальовнича місцина з різнокольоровими будинками сповнена легенд і міфів, які приваблювали багатьох письменників і художників. Окрім того, тут жив знаменитий Франц Кафка. Сьогодні в кількох будинках розміщена виставка, яка відображає життя провулку за 500 років його існування.

Вчитель: Сьогодні ви дізналися багато цікавого, не тільки про Градчани та історію цього замкового комплексу, але й про відомого археолога Ярослава Пастернака. Пропоную на основі того, що ви сьогодні дізналися, вдома створити буклети «Пастернак і Прага», де головне – ваша творчість. Демонстрацію яких ми проведемо на наступному нашому занятті.

Вчитель: На завершення нашої подорожі пропоную вам пройти коротку вікторину і побачити, що ви дізналися про Ярослава Пастернака.

(учні виконують міні-вікторину)

1) У якому місті у 1920-х рр. Ярослав Пастернак проводив археологічні дослідження? *(Прага)*.

2) Який з історичних районів м. Праги став основним об'єктом археологічних досліджень Ярослава Пастернака? *(Градчани)*.

3) Назвіть види споруд, що вивчав Ярослав Пастернак під час своїх розкопок на Празькому Граді? *(Єпископські палати, середньовічні базилики та ротонди, оборонні укріплення)*

4) Назвіть чеського президента, що особисто подякував Ярославу Пастернаку за його археологічні здобутки? *(Томаш Масарик)*.

5) Де працював Ярослав Пастернак під час своєї археологічної роботи в Чехії? *(У Державному археологічному інституті в м. Празі)*.

6) Чому вчений покинув м. Прагу і повернувся у 1928 р. до м. Львова? *(Щоб присвятити свій час розвитку української археології)*.

Вчитель: Наша мандрівка завершена. Ми побачили Прагу не лише як туристичне місто, а як важливе джерело натхнення для українського науковця. Життя Ярослава Пастернака доводить, що навіть у вимушеній еміграції справжній науковець не полишає справу — він вчиться й досліджує.

Буклет «Пастернак – Градчани»

Додаток Н.1

Додаток Н.2

Джерело: URL:

<https://www.canva.com/design/DAGoiS1RzU0/NLYgtWLAW4XVGPDd80xW2Q/edit?referrer=brochures-landing-page>

План-конспект позакласного заходу

Клас: 10-11.

Тема заняття: «Голоси української археології»

Форма заняття: тематичний вечір.

Мета заняття:

Навчальна:

- Поглибити знання учнів про археологію, як науку.
- Ознайомити із видатними постатями української археології.
- Ознайомити учнів із життям та діяльністю Ярослава Пастернака.
- Розкрити основні археологічні здобутки археології – української та світової.
- Популяризація маловідомих постатей української історії.

Розвивальна:

- Розвивати в учнів критичне мислення, вміння будувати логічні зв'язки.
- Розвивати вміння працювати з джерелами.
- Розвивати вміння працювати з історичними фактами, їх аналізом.
- Розвивати в учнів естетичний смак, бачення прекрасного.

Виховна:

- Виховувати почуття гордості за наукову спадщину українських дослідників.
- Виховувати почуття гордості за світові археологічні здобутки.
- Виховувати ціннісне ставлення до історичних пам'яток та культурної спадщини.
- Виховувати почуття власної національної ідентичності шляхом вивчення ролі Ярослава Пастернака у збереженні національної пам'яті.

Обладнання: роздатковий матеріал, наочний матеріал, мультимедійна презентація.

План позакласного заняття

1. Організаційний етап.
2. Основна частина.
3. Оголошення переможців.

I. Організаційний момент.

Ведучий 1: Сьогодні ми з вами вирушимо у подорож. Подорож не в минуле — а до тих, хто його віднайшов.

Ведучий 2: Наш сьогоднішній захід приурочений до Міжнародного дня археології. Ми говоритимемо про людей, що зробили значний внесок у нашу археологічну науку.

II. Основна частина.

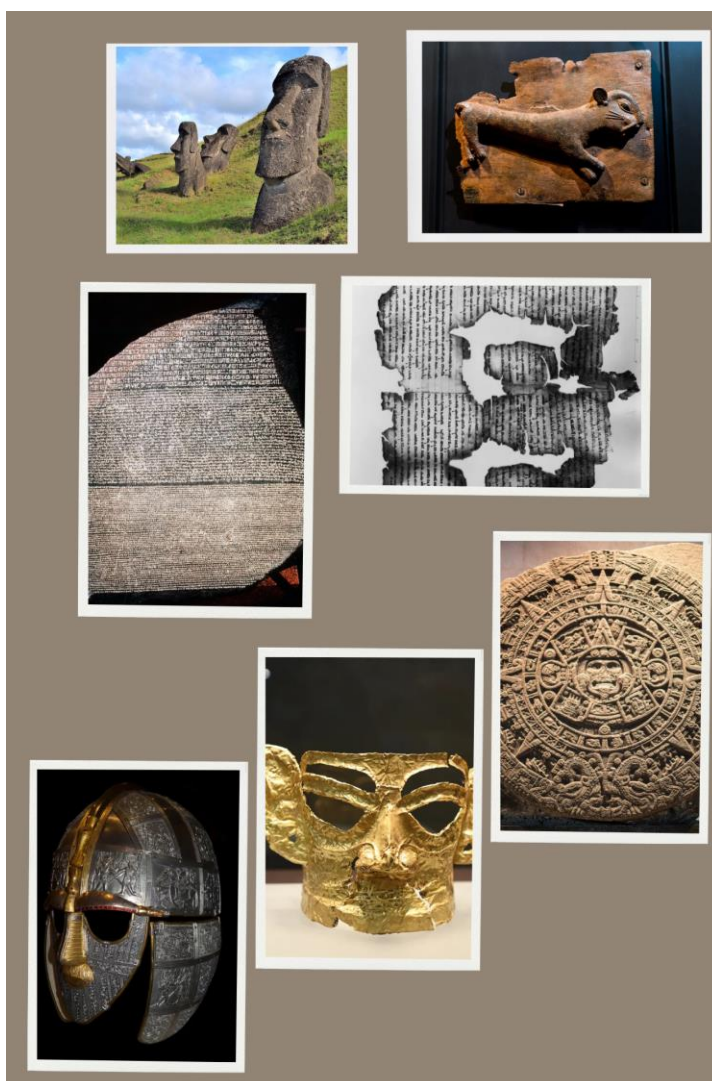
Ведучий 1: Археологія — наука, що висвітлює історію людства на основі вивчення пам'яток. Це можуть бути різні типи знарядь праці, посуд, прикраси, предмети побуту тощо.

Ведучий 2: Термін «археологія» з'явився в Греції (IV ст. до н. е.) в розумінні науки про стародавність. У середньовічній Європі археологія майже не розвивалася. В епоху Відродження (XV-XVI століття) розвиток археології пожвавився у зв'язку з вивченням пам'яток античного мистецтва. Новий поштовх археологічним дослідженням у Західній Європі дали успішні розкопки Помпеї у XVIII столітті. У середині 19 століття почали вивчати пам'ятки палеоліту. У 20-х роках XX століття великі археологічні дослідження були здійснені в Азії — у Межиріччі (розкопки Ура) та Британській Індії (розкопки в долині Інду), які дали можливість висвітлити характер шумерської та індської цивілізацій (4-е тис. до н. е.).

Ведучий 1: Давайте розглянемо найвідоміші світові археологічні відкриття на даний момент. Найвизначнішими відкриттями в археології на даний момент є Статуї Моаї, Розетський камінь, бронзові статуетки Беніну, сувої Мертвого моря, англосаксонське корабельне поховання Саттон-Гу, золота маска в Сансідуй, маска Тутанхамона, камінь ацтекського календаря, віттар миру, великий сфінкс Гізи.

Ведучий 2: Пропонуємо до вашої уваги завдання «Чого не вистачає?» Розгляньте колаж, де зображені пам'ятки, про які ми говорили і визначте яке зображення відповідає назві пам'ятки, а також визначте які відкриття, що були нами згадані, тут відсутні.

(учні розглядають колаж і виконують завдання)

Ведучий 1: Українська археологія розвивалася, починаючи з часів Київської Русі і продовжує розвиватися до сьогодні. Однак досі багато відомих українських археологів залишаються забутими, про яких ми мало згадуємо або не згадуємо взагалі.

(Мозковий штурм: назвіть українських археологів, яких ви знаєте?)

Ведучий 2: Одним із визначних українських археологів був Ярослав Пастернак, що народився в місті Хирів (тепер Самбірського району Львівської області).

(демонстрація плаката про життя та діяльність Я. Пастернака, що розміщено на сайті: <https://uinp.gov.ua/vystavkovi-proekty/vystavka-nakazano-ne-znaty-ukrayinski-arheologya-v-leshchatah-totalitaryzmu>)

Ярослав ПАСТЕРНАК
(2.01.1892 — 22.01.1969)

Фундаменти Успенського собору в Крилосі. 1937 р.

Золотий каблук з розкопок Ярослава Пастернака на Золотому Тоці у Крилосі

«Я. Пастернак відомий як поручник «Укр. Галицької Армії», після ліквідації якої перемістився на територію Чехословаччини, де в таборах б. військових укр. розвинув активну діяльність, головно в культурно-освітньому напрямку, а потім перебрався до Праги, де посвятив себе навчанню в Університеті. До польської державності настроєний вороже»

З відгуку начальника Відділу безпеки воєводського уряду у Львові від 16.05.1928 р.

Син греко-католицького священика, народився в мальовничому містечку Хирів у Карпатах. З практичною археологією познайомився в Національному музеї у Львові, де 1913 року відбувається знайомство з митрополитом Андреем Шептицьким, яке пізніше переросло в тісну співпрацю на ниві праісторії.

8 років молодого активного життя відібрало лихоліття війни й повоєнного неспокою, в часі війни був у австрійській та Українській Галицькій армії. Після війни виїздить до Праги й починає студії у Любора Нідерле. Тут захищає докторат «Руські Карпати в археології».

1928 року Пастернак повернувся до польського Львова, де очолює Культурно-історичний музей НТШ. У 1930-х досліджує міста княжої доби — Белз, Звенигород, Перемиль, Пліснеськ, Теремовль. Найважливіші та найтриваліші розкопки проводив за фінансової підтримки митрополита Шептицького на місці стародавнього Галича в межах сучасного села Крилос. Завдяки відкриттю фундаментів Успенського собору (1936) розв'язано проблему локалізації столичного Галича, наступного року всередині храму знайдено кам'яний саркофag з похованням Ярослава Осмомисла.

Ярослав Пастернак усі роки польської державності в регіоні активно пропагував українську ідею, за що зазнавав переслідувань від польських чиновників. Проявилися вони у неможливості отримати дозвіл на археологічні дослідження. Чотири роки (з 1928-го до 1932-го включно) провідні українські наукові установи міста просили не перешкоджати професійній діяльності археолога, однак, щоразу приходила відмова.

Пастернак був під пильним наглядом поліції. Влітку 1937 року його звинуватили в націоналістичній пропаганді пов'язаній з розкопками в Крилосі. Основне звинувачення було в тому, що до Крилоса приходять тисячі людей з метою паломництва й дослідник доводить існування в XIII ст. Української держави.

У 1944 році Ярослав Пастернак назавжди покидає Україну, виїхавши спочатку до Європи, а пізніше — до Канади, де й далі займається проблемами археології України. У повоєнний час його ім'я в Радянському Союзі було заборононе для покликань чи взагалі згадок про вченого, а твори вилучено з бібліотек.

Помер у віці 77 років, похований у Торонто.

Ярослав Пастернак серед місцевих селян у Крилосі під час археологічних досліджень

Небелівка Кіровоградської області. Крім своїх розмірів, вчені виявили що вона була двоповерховою.

- **Кам'яна ікона** – кам'яна ікона, знайдена в околицях Канева на Черкащині у 1930-х роках біля Княжої гори, є одним із найдавніших прикладів кам'яної іконографії давньоруського часу. Українські науковці стверджують, що пам'яток з таким унікальним різьбленням нема у музеях світу.
- **Фундаменти успенського собору** – улітку 1936 року експедиція Наукового товариства імені Шевченка, якою, з благословення митрополита Андрея Шептицького, керував славетний археолог Ярослав Пастернак, під час розкопок натрапила на масивний мур з тесаних кам'яних блоків. Це був перший слід фундаментів старого катедрального собору княжого Галича.

(перегляд відеоролика «Крилос. Давня столиця Короля Данила»

<https://www.youtube.com/watch?v=gT-XeoanAyw>)

Запитання до переглянутого відео:

- Коли була зведена церка Успіння Пресвятої Богородиці?
- Коли була збудована каплиця Святого Василя?
- Коли у Крилосі проводилися археологічні розкопки?
- Хто керував цими розкопками?
- Що виявили під час цих розкопок?
- Яку проблему вирішило віднайдення фундаментів успенського собору?

Ведучий 2: сьогодні ми ознайомилися із дуже цікавою особистістю – Ярославом Пастернаком. Отож, давайте закріпимо отримані знання шляхом невеличкої вікторини.

Запитання для вікторини:

- Де було зроблено найсенсаційніше відкриття вченого і що це було (Крилос, Успенський собор);

- Яке відкриття зробив Ярослав Пастернак у 1937 р. (саркофаг Ярослава Осмомисла);
- Назвіть найважливіші наукові праці вченого («Старий Галич», «Важливі проблеми етногенезу українського народу в світлі археологічних досліджень», «Археологія України»).

ІІІ. Висновки.

Ведучий 1: Ми не чуємо голосів минулого, але завдяки археологам — можемо їх відчувати. Ярослав Пастернак залишив нам не лише артефакти, а й заповіт пам'ятати — хто ми.

Ведучий 2: Дякую всім, хто долучився до цього вечора. Археологія — це не лише розкопки. Це — повернення імен, історій, гідності. І ми з вами продовжуємо цю справу — пам'ятати, шанувати й поширювати.

Сторінка розробленої газети «Голос історії»

ГОЛОС ІСТОРІЇ

Лютий 12, 2025, Вип. №5 С. 1

“Ярослав Пастернак - археолог з Україною в серці”

Хто такий Ярослав Пастернак?

Ярослав Іванович Пастернак (2 січня 1892, Хирів – 22 січня 1969, Торонто, Канада) - видатний український історик, археолог, дослідник княжої доби.

Головні досягнення:

- Дослідження княжого Галича. (1934–1941), де відкрив фундаменти Успенського собору.
- 1937 р. - віднайдення саркофагу з тлінними останками Я. Осмомисла.
- Розкопки на Золотому Тоці.
- Видання ґрунтовної праці “Археологія України”, що містила понад 800 с.

Цікаві факти:

- Служив в австрійському війську у Першій світовій війні.
- Був стрільцем УГА.
- Довгий час працював у Музеї НТШ у Львові
- У 1944 р. емігрував до Торонто (Канада).

Джерело: URL:

<https://www.canva.com/design/DAGoeRAAkG0/SCiIF0uj0O2fSPAQYiVckA/edit>